

ВОСЬМИЙ ТОМ ПОВНОГО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ ПРОЕКТУ (1923–1934)

Ірина Ходак

У статті простежено історію підготовки в 1923–1934 роках присвяченого пластичній спадщині Т. Шевченка восьмого тому Повного зібрання його творів. На основі літературних джерел і вперше введених у науковий обіг архівних матеріалів здійснено спробу реконструювати проект, зокрема уточнити його структуру й участь у написанні окремих частин О. Новицького та Ф. Ернста, роль ідеологічних чинників у трансформації тому й знищенні віддрукованих матеріалів.

Ключові слова: пластична спадщина Т. Шевченка, Повне зібрання творів, восьмий том, віддруковані матеріали.

In this article retraced is the history of the preparation of the eighth volume of the Complete works of Taras Shevchenko which is devoted to his art heritage, through 1923–1934. On the base of literary sources and some archive documents never disclosed before, an attempt was made to reconstruct the project, with a focus on its structure and the accurate description of the participation of O. Novytskyi and F. Ernst in the writing of some its parts. The author makes more precise the role of the ideological influences that resulted in the modification of the volume and the elimination of the printed materials.

Keywords: Shevchenko's art heritage, Complete works of Taras Shevchenko, the eighth volume, printed materials.

В історії дослідження пластичної спадщини¹ Тараса Шевченка виняткове місце належить восьмому тому Повного зібрання його творів (так званого «єфремовського»), над підготовкою якого з 1923 року працювали фахівці Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), головно академік Олекса Новицький. Без цього частково віддрукованого, але так і не виданого тому, від якого вціліли лічені примірники, не обходиться жоден шевченкознавець. Між тим, у літературі донині трапляються доволі суперечливі відомості щодо історії підготовки та долі праці, навіть часу й місця її постання. За радянських часів про «репресований» восьмий том науковці воліли не згадувати, зрозуміло, переважно з ідеологічних причин, хоча ним активно послуговувалися українські та російські дослідники як у 1930-х роках, так і після закінчення Другої світової війни, передусім, під час підготовки сьомого–десятого томів (у п'яти книгах) Повного зібрання творів Т. Шевченка в десяти томах. Так, наприклад, 1939 року Леонід Владич у статті, присвяченій Шевченковим творам із колекції Іллі Зільберштейна, зазначав: «Образотворча спадщина Шевченка справді неоцінима. Список його робіт, писаних олійними фарбами, аквареллю, сепією, рисунків пером, олівцем, гравюром, скла-

дений для VIII тому академічного видання його творів, перевищує тисячу номерів. Після того, як був складений цей список (1935 р.), виявлено багато невідомих досі творів Шевченка-художника»². У довоєнний період на восьмий том «єфремовського» видання як на «неизданный том старого академического собрания Шевченко, посвященный его живописному наследству»³ покликала й Марієтта Шагінян у монографії «Шевченко», що вперше вийшла у світ 1941 року. Щоправда, авторство цієї праці вона помилково приписала М. (вочевидь, Михайлові), а не Олексі Новицькому⁴.

Щодо науковців Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук (далі – АН) УРСР і Державного музею Т. Шевченка, які, згідно з постановою Президії АН УРСР, 1951 року розпочали підготовку сьомого–десятого томів Повного зібрання творів митця, то на початку вони воліли не згадувати про фундаментальну працю попередника. Борис Бутник-Сіверський у статті «Про вивчення малярської спадщини Т. Г. Шевченка у зв'язку з підготовкою академічного видання його творів» навіть стверджував, що «таке видання доводиться готувати вперше майже за 100 років від дня смерті геніального пое-

та»⁵. Хоча в ході підготовки зазначених томів, що тривала впродовж 1950-х – початку 1960-х років, працю О. Новицького активно використовували, у виданні максимально мінімалізували покликання на неї. У вступних зауваженнях до першої книги сьомого тому про підготовлений О. Новицьким том «Малярські твори Тараса Шевченка» згадали вкрай побіжно, не називаючи ні імені упорядника тому, ні того великого проекту, складовою частиною якого він був: «З перемогою Великого Жовтня було розкрито численні архіви та удержавлено приватні мистецькі збірки, в тому числі і музей В. В. Тарновського, що відкрило перед дослідниками мистецької спадщини Шевченка широкі перспективи. Завдяки дослідницькій роботі ставали відомі все нові й нові твори Шевченка. 1934 р. у Харкові була відкрита Галерея картин Шевченка, куди перейшли його твори, що раніше належали колишньому музею Тарновського в Чернігові, Всеукраїнському історичному музею ім. Т. Г. Шевченка у Києві та багатьом іншим музеям і приватним особам. В ці роки вперше була розпочата робота по підготовці видання повного зібрання мистецьких творів Шевченка. Внаслідок цього в науковий обіг було введено ще понад 300 невідомих до того творів»⁶. У коментарях до конкретних творів художника упорядники сьомого–десятого томів зрідка покликалися на роботу попередника, називаючи її неопублікованою працею О. Новицького «Малярські твори Тараса Шевченка» і датуючи 1936 роком⁷. Здавалося б, ця дата мала викликати в них сумнів хоча б тому, що автор праці помер ще 1934 року. Попри це, вихідні дані «Київ, 1936 рік» фігурують і в інших тогочасних радянських джерелах, зокрема в розвідці Єлизавети Середи «Дослідження і популяризація мистецької спадщини Т. Г. Шевченка при радянській владі». Мало того, авторка статті вважала, ніби віддруковані матеріали восьмого тому є другим виданням монографії О. Новицького «Шевченко як маляр» (1914 рік), а також неточно вказала кількість творів, до яких учений уклав коментарі: «У 1936 році О. П. Новицький підготував до друку друге, більш поширене видання сво-

єї книги «Малярські твори Т. Г. Шевченка», в якій було репродуковано та описано 1001 мистецький твір художника. Книга, на жаль, не була видана, збереглося лише кілька примірників верстки, тому широкому колу читачів вона не відома»⁸. Натомість у виданому за десять років «Шевченківському словнику» неодноразово згадується про академічне видання малярської / мистецької спадщини Т. Шевченка, яке О. Новицький чи то підготував в останні роки життя, чи то керував його підготовкою, що так і не була завершена⁹.

Доволі суперечливі відомості про восьмий том Повного зібрання творів Т. Шевченка містять і діаспорні джерела. Хоча над їхніми авторами не тяжіла ідеологічна цензура, брак достовірних відомостей про перебіг роботи над томом у 1930-х роках, призвів до численних неточностей і фактографічних помилок. Так, у передмові до присвяченого пластичній творчості дванадцятого тому Повного видання творів Т. Шевченка, виданого 1937 року Українським науковим інститутом у Варшаві, зазначено: «Коли в 1925 році Українська Академія Наук приступила до редагування повної збірки творів Шевченка, то редагування тому VIII-го, що мав охопити малярську його творчість, доручила своєму членові – О. Новицькому [...] У 1935 році О. Новицький умер. Редагування відповідного тому перейшло до рук нових дослідників, і лише весною цього року Українська Академія Наук здала до друку першу частину, за новим планом, уже VII-го тому видання творів Шевченка, в якій буде 420 репродукцій малюнків та рисунків Шевченка лише з періоду його життя перед засланням (до весни 1847 р.)»¹⁰. Отже, тут знову-таки неправильно вказано дату смерті О. Новицького, а також нічого не сказано про знищення накладу віддрукованих матеріалів праці тощо.

Значно точніше про долю укладеного О. Новицьким тому Шевченкової пластичної спадщини оповів 1953 року Володимир Міяковський – безпосередній учасник підготовки «єфремовського» видання. У розвідці «Проект академічного видання Шевченка 1933 р.» дослідник коротко згадав про до-

лю академічного зібрання творів митця й засвідчив факт знищення накладу восьмого тому: «Академічне видання творів Шевченка, що було розпочато ще 1927, за редакцією акад. С. Єфремова, по розгромі Української Академії Наук в 1929–30 роках лишилося незакінченим. Вийшли томи IV і III (Щоденник 1927 та Листування – 1929). Цілком набраний був т. VIII (малярська творчість)], за ред. акад. О. Новицького, але від цього останнього тому збереглися поодинокі коректурні примірники книжки, можливо, один або два. Вся праця акад. Олексі Новицького, що вперше подавала репродукції всіх, на той час відомих, малярських творів Шевченка, була цілковито знищена та й обидва попередні томи так само після процесу Союзу Визволення України (1930) попали в число заборонених і вилучених з обігу видань»¹¹. Якщо у цитованому фрагменті В. Міяковський писав про заборону третього й четвертого томів та знищення після процесу Спілки визволення України (1930 рік) восьмого тому «єфремовського» видання, то за кілька років він стверджував, ніби «готовий VIII том (малярська творчість) був знищений в 1930 році»¹², що, як побачимо далі, не відповідає дійсності.

Зрештою, Богдан Кравців у розвідці «Мистецька спадщина Т. Шевченка і її вивчення», що відкриває одинадцятий том Повного зібрання творів Т. Шевченка, виданого Миколою Денисюком у Чикаго в 1960-х роках, поєднав інформацію і «варшавського» видання, і В. Міяковського: «Завершенням усіх цих праць і досліджень українських мистецтвознавців мав бути окремий великий том про мистецьку творчість Шевченка (початково VIII-ий, і згодом із зміненним пляном – VII-ий) в започаткованому Всеукраїнською Академією Наук 1925 року за редакцією акад. Сергія Єфремова академічному Повному виданні творів Тараса Шевченка. Редагування цього тому доручено акад. Новицькому і він у співпраці з гуртом старших і молодших мистецтвознавців і після багатолітньої основної праці над вивченням Шевченкових пластичних творів, зібраних в Шевченківських колекціях Києва і Харкова, підготував цей

том, що до нього мало увійти 420 репродукцій, до друку, попереджуючи його новою своєю студією про мистецьку творчість Т. Шевченка, базованою на нових уже матеріялах і даних. Передчасна смерть акад. О. Новицького – 24 вересня 1934 року – не дозволила йому дочекатися реалізації прагнень і зусиль цілого його життя – показати Україні і світові Шевченка – маляра й ґравера – в усій його мистецькій величі. Започатковані комуністичним режимом в Україні ще за життя акад. О. Новицького репресії у відношенні до Всеукраїнської Академії Наук і її наукових установ та українських науковців і їхніх праць та видань не оминули і його наукового надбання. Увесь наклад зданої в 1935 році до друку першої частини VII-го тому академічного Повного видання творів Шевченка із його образотворчою спадщиною та з надрукованою в ній студією акад. О. Новицького був знищений, як і багато інших видань ВУАН того часу. За наявними відомостями врятувався всього один чи два примірники цього видання – один, мабуть, в київському державному музеї ім. Т. Г. Шевченка, другий в когось на еміґрації»¹³. Міксування різнорідних відомостей без їхнього критичного аналізу зумовило, як бачимо, численні неточності, зокрема, якщо в передмові до «варшавського» видання йшлося про те, що 1925 року науковці приступили до редагування Повного зібрання творів Т. Шевченка, то Б. Кравців помилково вважав 1925 рік початком роботи над ним.

Брак інформації про восьмий том «єфремовського» видання, єдиним уцілілим примірником якого тривалий час фахівці в Україні вважали той, що зберігався в Державному музеї Т. Шевченка в Києві, призвів до того, що Зінаїда Тарахан-Береза, аналізуючи долю Шевченкової образотворчої спадщини в монографії «Шевченко – поет і художник», назвала працю О. Новицького «Коментарем до малюнків Т. Г. Шевченка» і датувала 1933 роком¹⁴. Невдовзі, ретельно опрацювавши ще два примірники праці – з відділу естампів (образотворчих мистецтв) Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (нині – Національна бібліотека України ім. В. Вернадського, далі – НБУВ) і колекції

Сергія Білоконя, а також підготовчі матеріали восьмого тому (включно з двома коректурами), дослідниця дійшла висновку, що він мав назву «Малярські твори Шевченка» й в основному був завершений 1932 року¹⁵.

Таким чином, з кінця 1980-х років, коли працю О. Новицького, як і ім'я першого головного редактора академічного Повного зібрання творів Т. Шевченка – С. Єфремова, було легалізовано, роком закінчення праці науковці переважно називали 1932, а ось місце видання (радше, віддрукування) вони визначали по-різному – частина уважала, що це був Харків, частина – Київ. Так, наприклад, покликаючись на укладені О. Новицьким коментарі до Шевченкових творів у контексті проблеми цензурування митця в радянський період, Григорій Грабович назвав місцем її постановки Харків¹⁶, тоді як Володимир Яцюк, С. Білокінь та інші – Київ¹⁷.

Суттєвим зрушенням у вивченні питання стала розвідка С. Білоконя, у якій автор подав опис примірника восьмого тому із власної збірки (найповніший із виявлених донині), що раніше належав професору Київської духовної академії Петрові Кудрявцеву та бібліографу Федорові Максименку, а також матеріали з історії підготовки й загибелі праці, зібрані свого часу Ф. Максименком¹⁸. Крім того, С. Білокінь неодноразово звертався до історії підготовки й долі восьмого тому в численних публікаціях, здебільшого присвячених Федорові Ернсту¹⁹.

Нові джерельні відомості про перебіг роботи О. Новицького над восьмим томом академічного зібрання Шевченкових творів навів Олександр Бонь²⁰, щоправда, цілісно питання він не розглядав, тому не уникнув неточностей, приміром, висловив помилкове припущення, ніби вступна стаття дослідника про Шевченка-художника не збереглася²¹.

Варто наголосити, що автори звернення «Від редакції», що відкриває сьомий том сучасного Повного зібрання творів Т. Шевченка, доробок О. Новицького оцінили вкрай скромно, а вцілілі примірники восьмого тому чомусь визначили як пробні: «У другій половині 20-х років для Повного зібрання творів Тараса Шевченка, який готувала до видання Українська акаде-

мія наук, О. П. Новицький уклав об'ємний блок репродукцій із коментарями (з видання, припиненого на початку 1930-х років, збереглося кілька пробних примірників цього тому)»²². Натомість «першим фундаментальним академічним виданням» Шевченкової образотворчої спадщини тут названо сьомий–десятий томи Повного зібрання творів Т. Шевченка, що вийшли у світ протягом 1961–1964 років²³. Крім того, місцем видання / віддрукування восьмого тому тут знову-таки вказано Харків, да тою – 1932 рік²⁴.

Зрештою, у сучасних мистецтвознавчих фахових (!) виданнях часом можна натрапити на твердження, які ставлять під сумнів рівень наукової компетентності авторів у предметі дослідження. Приміром, у статті, присвяченій дослідницькій діяльності О. Новицького, Ірина Удріс зазначила: «У 1932 році виходить у світ “Повне видання творів Т. Шевченка”, восьмий том якого присвячений образотворчій спадщині. Весь малярський доробок митця ґрунтовно прокоментований О. Новицьким. Однак вважаємо, що фундаментальні коментарі вченого належать уже наступному етапові розвитку мистецтвознавства»²⁵. Невже авторці статті не відомо, що з того академічного зібрання у світ вийшли лише четвертий і третій томи в 1927 і 1929 роках? Невже трагічна доля восьмого тому залишилася для неї terra incognita? Невже вона справді вважає підготовлену О. Новицьким працю наступним етапом розвитку вітчизняного мистецтвознавства й відповідно її автора – репрезентантом войовничого «марксистського мистецтвознавства» штибу Євгена Холостенка чи Сергія Раєвського?

Короткий огляд історіографії питання засвідчує нагальну необхідність висвітлення перебігу опрацювання восьмого тому Повного зібрання творів Т. Шевченка, його структури (проектованої та реалізованої), авторства, зрештою, уцілілих примірників. З'ясовуючи окреслені питання, ми намагалися систематизувати вже відомі й залучити нові архівні та літературні джерела, не зупиняючись детально на відомостях, наведених головню в згаданих публікаціях З. Тарахан-Бережи, С. Білоконя, О. Боня.

Підготовка тому Шевченкової пластичної спадщини для академічного видання його творів стала підсумком майже тридцятилітньої діяльності О. Новицького в царині шевченкознавства. Як відомо, вищу освіту дослідник здобув на фізико-математичному факультеті Московського університету (1882–1887), щоправда, уже в студентські роки він зацікавився історією, зокрема історією мистецтва, тому паралельно відвідував лекції Василя Ключевського, Миколи Тихонравова, Олексія Веселовського, Миколи Стороженка й інших учених на історичному факультеті²⁶. Після закінчення університету О. Новицький остаточно вирішив пов'язати своє життя з гуманітаристикою. 1889 року він обійняв посаду помічника бібліотекаря Історичного музею в Москві, а з 1898 до 1918 року працював бібліотекарем Московського училища живопису, скульптури й архітектури. У ранньому доробку вченого вагоме місце посідають описи чи огляди музейних колекцій, а також бібліотечні каталоги, з-поміж яких варто виділити видання «Художественная галерея Московского Публичного и Румянцевского музея» (Москва, 1889), «Краткий исторический обзор картинной галереи П. М. Третьякова» (Москва, 1893), «Городская галерея Павла и Сергея Третьяковых» (Москва, 1905), «Систематический каталог библиотеки, состоящего при Московском художественном обществе Училища живописи, ваяния и зодчества» (Москва, 1907). У цей час наукові інтереси О. Новицького фокусувалися на історії російського мистецтва XIX ст., що, окрім численних статей, засвідчують ґрунтовні праці «Опыт полной биографии А. А. Иванова» (Москва, 1895), «Передвижники и их влияние на русское искусство» (Москва, 1897) та двотомна «История русского искусства с древнейших времен» (Москва, 1903). Уже під час написання «Истории русского искусства с древнейших времен» він звернувся до творчості Т. Шевченка, репродукувавши у другому томі праці кілька офортів митця (портрети Федора Толстого, Федора Бруні та Петра Клодта), навів його відгук про полотно Олександра Іванова «Явлення Христа народу», згадав про серію його

офортів «Живописна Україна», але цілісно Шевченкову творчість не розглядав²⁷. Зацікавлення О. Новицького творчістю майстра, вочевидь, поглибилося завдяки тісному спілкуванню з Катериною Юнге, донькою колишнього віце-президента Імператорської академії мистецтв у Санкт-Петербурзі Ф. Толстого, біографію якого він видав 1903 року окремою книгою в Москві, а 1912 року – в Києві. Після смерті К. Юнге дослідник написав проникливий некролог про цю неординарну жінку, яка на все життя зберегла теплі спогади про великого українського поета й художника²⁸.

З кінця 1900-х років О. Новицький предметніше зайнявся вивченням творчості Т. Шевченка, зокрема його образотворчої спадщини, розпорошеної на той час по численних музейних і приватних колекціях. Він послідовно збирав візуальний матеріал (світлини Шевченкових творів), у чому йому активно допомагали Микола Біляшівський, Дмитро Яворницький, Михайло Грушевський, Агатангел Кримський та багато ін.²⁹ З нагоди п'ятдесятиліття з дня смерті Т. Шевченка дослідник організував у Москві дві виставки, одна з яких експонувалася в Московському училищі живопису, скульптури й архітектури (17 лютого – 6 березня), друга – в Історичному музеї (11 квітня – 15 травня). На виставці, розгорнутій з ініціативи Комітету з організації вшанування пам'яті Т. Шевченка в Москві (голова – Федір Корш) в актовій залі училища живопису, скульптури й архітектури, було представлено Шевченкові рукописи (листи й автографи поезій), видання його творів, написані на слова поета музичні твори, матеріали до біографії, іконографія митця (зокрема рідкісні світлини) та його знайомих. Розділ, що репрезентував образотворчий доробок, значно поступався літературному й меморіальному – тут експонувалося лише півтора десятка оригінальних творів, про більшість полотен і графічних аркушів художника давали уявлення світлини та репродукції³⁰. Щодо виставки в Історичному музеї, то вчений упорядкував її на основі матеріалів попередньої експозиції, доповнивши їх перекладами Шевченкових поезій німецькою й болгарською мовами³¹.

Одночасно О. Новицький виступав із доповідями й опублікував кілька аналогічних за змістом статей про Шевченка-художника українською та російською мовами, де стверджував, що «малярство було його справжнім призванієм, яке не міг придушити в нім навіть першорядний поетичний талант»³². У цих ранніх розвідках учений порушив вельми актуальну донині проблему співвідношення образотворчого й літературного обдарування майстра. «Одні вважають, – писав він, – що Шевченко роджений був маляром, а літературна слава згубила його і інші навпаки твердять, що в малярстві він був лише фотографом окруження, та що твори його пензля або оловця цікаві тому тільки, що він великий поет. Одні докоряють йому за те, що рисунки й малюнки його не відповідають його поетичним ідеалам. Інші навпаки бачуть в сім позитивний бік запевняючи, що поетичні його ідеали шкодили його малярській творчості»³³. Проаналізувавши доробок художника, зокрема його портретні, пейзажні й побутові роботи, дослідник залишив пріоритет за поетичним Шевченковим обдаруванням, проте всупереч деяким сучасникам, скажімо Євгену Кузьміну, дійшов висновку про спільність його літературної й образотворчої музи: «Признати, що як маляр Шевченко був вище ніж поет – розуміється ми не можемо, знаючи, що як поет він став гордістю своєї отчини і давно вже оцінений з цього боку і всіма иньшими народами, про що яскраво свідчать численні переклади його на різні мови. Але я вказую ще раз, що і як маляр Шевченко не ухилявся від тої високої ідеї – любови до людськості, яка проходила червоною ниткою крізь всі його твори; він завжди і у всім горяче повстає проти кожного гніту людського духу, кличе до любови до всіх слабих, чи се діти, чи люде, яких доля пригнітила, – всі вони однаково находять в нім свого горячого заступника, котрий береться за перо чи пензель – що в ту хвилину в нього в руках. І ніякі авторітети, які б могутні й близькі до нього вони були, не в силі примусити його говорити про иньше або говорити инакше, ніж склалося в його власній душі»³⁴.

Упродовж наступних трьох років О. Новицький розвинув свої спостереження над різними аспектами творчості художника в статтях «Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка», «Шевченко та Гогарт»³⁵. Проте головним його здобутком стало видання до століття з дня народження митця монографії «Шевченко як маляр», що була надрукована в Москві коштом Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові³⁶. Праця вченого складається із трьох частин – монографічної розвідки з оглядом творчості майстра, каталогу всіх відомих на той час його творів та ілюстративного блоку, у якому репродуковано сто тридцять одну роботу. Каталог чи, як його назвав автор, «реєстр праць Шевченка, що дійшли до нас, або про які маємо звістки», нараховує шістсот п'ятдесят один твір. Усі вони розподілені на тринадцять рубрик за жанрово-видовим принципом: 1) автопортрети, 2) портрети, 3) краєвиди, 4) побутові малюнки, 5) історичні малюнки, 6) релігійні малюнки, 7) алегоричні та міфологічні малюнки, 8) ілюстрації, 9) анатомічні малюнки та етюди з натури, 10) копії, 11) офорти, 12) скульптурні праці, 13) архітектурні проекти. У чотирнадцятій рубриці дослідник подав відомості про одинадцять творів, що на той час приписувалися Шевченкові.

Праця О. Новицького стала першим фундаментальним дослідженням творчості Шевченка-художника, тож не дивно, що вона викликала широкий резонанс у наукових колах. Рецензенти особливо відзначали цінність укладеного автором реєстру, який заклав ґрунтовну підвалину для наступних студій пластичної спадщини митця. Так, Кость Широцький – автор чи не найвагомішої рецензії на розглядувану працю – зазначав: «Самое ценное в книге Новицкого, это – реестр всех произведений Шевченка, которые дошли до нас или о которых имеются сведения. Реестр этот, составленный весьма основательно, несомненно, является результатом величайшей кропотливой работы над новостями и всеми остальными источниками, касающихся жизни и творчества Шевченка»³⁷. Водночас рецензент указав на недоліки роботи, зокрема прогалини в реєстрі Шевченкових

творів і недоречності в зарахуванні тієї чи іншої роботи до конкретної рубрики, а також неповноту бібліографічних джерел, приміром, відсутність згадок про деякі часописи та їхні ілюстровані додатки, невеликі журнали, у яких свого часу публікувалися твори майстра. Аналогічні думки висловлювали й інші рецензенти, наприклад Опанас Сластьон: «Відомий в сфері умілості дослідник д. Новицький склав фундаментальний реєстр малюнків, портретів і гравюр Шевченка, які стали відомі до останніх часів, – хоч цей реєстр не повний, бо з оживленням інтересу до Шевченка, як маляра, раз-у-раз виникають нові і нові знахідки його творів, але праця д. Новицького буде служити на далі вихідною точкою для дослідників, як найповніша збірка відомого досі матеріялу»³⁸.

Перша світова війна й визвольні змагання на тривалий час перервали дослідницьку діяльність О. Новицького. Лише після переїзду до Києва восени 1922 року у зв'язку з обранням академіком ВУАН по Кафедрі українського мистецтва (історії українського мистецтва) він зміг поновити свої наукові студії³⁹.

Упродовж останніх десяти років життя вчений напружено працював над упорядкуванням сьомого (згодом він став восьмим) тому академічного Повного зібрання творів Т. Шевченка. Недостатнє висвітлення історії підготовки цього видання призвело до того, що нині початок роботи над ним часом відносять до 1925 року⁴⁰, хоча архівні та літературні джерела дають підстави стверджувати, що робота над Повним зібранням творів у цілому, як і розглядуваним томом, розпочалася на два роки раніше. Датований 28 листопада 1923 року проект угоди між київською філією Державного видавництва України та Комісією для видавання пам'яток новітнього українського письменства ВУАН (голова – С. Єфремов) щодо видання творів Т. Шевченка у восьми-десяти томах, передбачав, що першими будуть підготовлені третій (згодом він став четвертим) том, який міститиме щоденник поета, та сьомий том, присвячений Шевченковому пластичному доробку⁴¹. Для реалізації проекту Комісія для видавання пам'яток

новітнього українського письменства ВУАН організувала підкомісію, до складу якої ввійшли С. Єфремов, М. Новицький, Павло Филипович, а також спеціально запрошені академік О. Новицький і технічний працівник Володимир Вайсблат. У другій половині 1923 року підкомісія вже активно готувала й редагувала матеріали четвертого й сьомого томів, а 1924 року здала їх до Державного видавництва України⁴². Четвертий том – «Щоденні записки (Журнал)» – вийшов у світ 1927 року⁴³.

У ході опрацювання тому, присвяченого Шевченковому пластичному доробку, з'ясувалося, що воно потребуватиме значно більше часу. Адже, окрім статті з аналізом творчості художника, тут планувалося опублікувати репродукції творів, їхній реєстр із ґрунтовними коментарями й низку покажчиків. Чи не найбільше енергії та часу О. Новицькому довелося затратити на налагодження контактів з установами й приватними особами України (як радянської, так і галицької) і Росії, у яких зберігалися чи, за різними відомостями, могли зберігатися Шевченкові твори. Без цієї копіткої роботи неможливо було щонайповніше виявити корпус творів художника, а також описати їх, сфотографувати й атрибутувати. На жаль, не всі з них вченому вдалося обстежити де візо, проте він намагався самостійно переглянути хоча б найбільші збірки. Так, улітку 1927 року під час відрядження до Чернігівського державного музею, у якому зберігалася Шевченкіана Василя Тарновського, О. Новицький виявив на зворотах описаних Борисом Грінченком малюнків чотирнадцять невідомих раніше творів художника, встановив зміст зображень двадцяти дев'яти малюнків, описав альбоми, подаровані А. Маркевичем, збірки Д. Мордовця й Ф. Ткаченка. Завдяки детальному обстеженню зображень на зворотах малюнків йому вдалося, зокрема, реконструювати ескіз фігури хлопчика до відомої Шевченкової сепії «Байгуші під вікном (Державний кулак)», фрагменти якого він виявив на розрізнених аркушах. Після відрядження до Чернігова вчений констатував, що «тепер не залишило-

ся там ані клаптика паперу з малюнком Шевченка, який б я не простудіював»⁴⁴.

Під час роботи над томом О. Новицький опублікував низку статей з проблематики Шевченкової образотворчої спадщини. Так, у першому томі «Шевченківського збірника» вміщено його розвідку «Автопортрети Т. Г. Шевченка», у журналі «Бібліологічні вісті» – «Т. Г. Шевченко і друкарська справа», у журналі «Україна» – «Шевченко та Рембрандт» і «До портрета Шевченка, опублікованого В. О. Щавинським», у журналі «Глобус» – «Відбудований малюнок Т. Шевченка» і «Прийоми композиції в Шевченкових картинах»⁴⁵. Дослідник уклав примітки до малюнків, опублікованих у двох збірниках «Шевченко та його доба»⁴⁶, а також брав участь у коментуванні третього й четвертого томів Повного зібрання творів митця⁴⁷, працював над «Словником Шевченкових знайомих».

У грудні 1927 року С. Єфремов передав до видавництва матеріали тому із Шевченковою пластичною спадщиною (на той час – сьомий том), занотувавши в щоденнику: «Здав до друку й сьомий том Шевченкових творів. Як то впораюсь з усім цим?.. Правда, головна робота щодо цього тому (добирання й коментування малюнків) лежатиме на О. П. Новицькому. Але спуститися цілком на його не можна, і праці й у мене буде багато й тут, як багато її з третім томом»⁴⁸. Відомості про подальший перебіг підготовки й друкування тому регулярно подавали звіти ВУАН. Так, повідомляючи про роботу Кафедри історії українського мистецтва ВУАН у 1927 році, О. Новицький зазначив, що впродовж року працював над остаточним обробленням сьомого тому академічного видання творів Шевченка, який вже друкується⁴⁹. У звідомленні Історично-філологічного відділу ВУАН за 1928 рік наголошувалося: «Комісія для видавання пам'яток новітнього Українського письменства провадила працю головним чином над Шевченком, т. III (листування) і VIII (малюнки), що закінчуються друком»⁵⁰. Невдовзі в короткому огляді діяльності Історично-філологічного відділу ВУАН за жовтень 1928 – квітень 1929 року ці відомості було уточнено й розширено: «Твори

Шевченкові досліджуються як літературні, так і малярські. Зараз друкують його листування й художні праці (т.т. III і VIII Повного зібрання його творів), та окремо «Шевченко, як офортист», де виявлено його місце в мистецтві офорту та його технічні способи гравірування. Розроблюються також питання й про оточення Шевченка, – такою є праця акад. А. Ю. Кримського «Звенигородщина, Шевченківська батьківщина, з огляду етнографічного та діалектологічного»⁵¹.

У ході підготовки тому пластичної спадщини О. Новицький очолив Комісію малярської творчості Т. Шевченка, засновану 24 травня 1929 року при Київській філії Інституту Т. Шевченка. Окрім керівника, до її складу увійшли Ф. Ернст, Василь Кричевський (старший), В. Міяковський та Аделаїда Артюхова (секретар)⁵². Через брак штатних співробітників Комісія не змогла належним чином розгорнути діяльність, її члени здебільшого опрацьовували індивідуальні теми⁵³. Щодо Повного зібрання творів митця, то на заваді реалізації цього фундаментального проєкту стали політичні чинники. До арешту 21 липня 1929 року головного редактора зібрання Шевченкових творів С. Єфремова у світ встиг вийти ще один том – третій, який містив листування митця⁵⁴. Інспірований владою процес Спілки визволення України, головним обвинуваченим на якому фігурував академік С. Єфремов, практично зупинив видання першого академічного зібрання творів Т. Шевченка й загальмував підготовку його пластичної спадщини.

Тим часом харківське видавництво «Рух» у серії «Українське малярство» випустило книгу О. Новицького «Т. Шевченко» (1930 рік), що містить яскраво написаний популярний нарис «Шевченко як художник», список основних творів митця й ілюстрації⁵⁵. Подаючи в цій праці лише «список головніших малярських творів Т. Г. Шевченка», а не всіх чи, принаймні, більшості його робіт, автор мотивував свій підхід так: «Повний список малярських творів Шевченка містить більш як 1000 праць, його можна бачити в т. VIII академічного видання «Творів Т. Г. Шевченка». Тому досить згадати лише головніші його твори, упорядкувавши їх по змісту»⁵⁶.

Нарешті, працюючи над восьмим томом, О. Новицький підготував окреме дослідження «Шевченко як офортист», доля якого виявилася не менш драматичною за долю першого академічного видання пластичної спадщини художника. Повідомлення про його друк з'явилися ще 1929 року⁵⁷, та лише 1932 року автор звітував про остаточне завершення праці, що, на його думку, заповнила вагому прогалину в тогочасному шевченкознавстві⁵⁸. З цього приводу він зазначав: «Коли про малярську діяльність Шевченка довгий час дослідники сперечалися, то офорти його користувалися великою пошаною з самого початку: за нього одержав він і звання академіка, і пізніше всі дослідники одноголосно визнавали його за найкращого офортиста. Така думка висловлювалася щоразу, як тільки торкалися цього питання, але досі ніхто ще не присвятив цій дуже важливій галузі діяльності Шевченка відповідних дослідів. Заповнити таку прогалину й було завданням зазначеної праці.

Роздивившись[,] з чого почалася та як розвивалася Шевченкова робота по офорту, докладно простудіювавши техніку його гравюри та описавши всі гравюри, автор прийшов до таких висновків.

Домінуючою рисою Шевченка в офорті була проблема освітлення. Тут саме виробилася вона остаточно, так що він не міг вже поступитися нею ні перед яким авторитетом. Навіть, копіюючи чужі твори, він поступався точним відданням оригіналу[,] аби не поступитися освітленням.

Так само не поступився він і другим своїм принципом: головна увага завжди скупчена у нього на істотній частині композиції, а решта повинна бути або зовсім занедбана або, принаймні, затінена. Так він і робив: у власних композиціях він обмежувався надзвичайно нечисленним персонажем, у копіях чужих творів – той персонаж і ті аксесуари, що він вважав їх зайвими, він залишав буквально в тіні, яскраво освітлюючи лише те, що складає основу композиції.

Офорт був справжнім призначенням Шевченка, бо ніщо так не відповідало рішенню головної його проблеми – світлотіні»⁵⁹.

Дослідженню «Шевченко як офортист», як і більшості праць українських мисте-

цтвознавців кінця 1920-х років, не судилося вийти у світ, проте в особовому фонді вченого збереглися його проспект, рукописний і машинописний варіанти тексту, підготовчі матеріали⁶⁰. Вони засвідчують, що праця мала складатися з розвідки про Шевченка-офортиста та опису всіх відомих автору відповідних гравюр за такою схемою: назва, опис, авторський підпис, написи, техніка виконання, розміри дошки й відбитка, місце зберігання дошки, місця репродукування, опис ескізів і рисунків, порівняльний аналіз, іноді – відомості про відбитки незакінчених станів. Крім того, О. Новицький планував видати в техніці фототипії не просто всі відомі Шевченкові офорти, а й усі виявлені екземпляри, а також фрагменти гравюр. Він уважав доцільним доповнити ілюстративний ряд зображеннями гравірувальних інструментів, картин, які гравірував Шевченко, його підготовчих ескізів і рисунків. Загалом передбачалося, що ілюстративна частина складатиметься із двадцяти трьох рисунків, уміщених у тексті, і шістдесяти окремих таблиць⁶¹.

Після арешту С. Єфремова головою редакційного комітету видання творів Т. Шевченка було призначено академіка Дмитра Багалія. Саме цьому поважному історикю на початку 1930 року довелося рецензувати підготовлені О. Новицьким матеріали восьмого тому: коментарі до кожного із Шевченкових творів, яких на той час налічувалося дев'ятсот п'ять, та вступну розвідку з оглядом образотворчого доробку художника. Щодо коментарів, то Д. Багалій дав високу оцінку праці колеги, висловивши низку побажань, зокрема, він уважав необхідним вмістити у восьмому томі детальну історіографію питання та критичний аналіз джерел із визначенням рівня їхньої інформативності. Водночас рецензент у дусі ідеологічних імперативів доби радив не лише внести орфографічні правки, але й відмовитися від відтворення деяких власне Шевченкових написів, які він кваліфікував як «образливі». З огляду на цінність цього документа, подаємо текст рецензії Д. Багалія повністю: «Це великий[,] одбитий на машинці рукопис на ¼ аркуш.[а] розміру, в якому[,] на жаль[,] па-

гінація доведена лише до 165-ї сторінки, а усіх їх по-моєму підрахунок 702. Але значна частина їх занята текстом лише частинно, так що сказати, скільки там сторінок тексту[,] буде тяжко; гадаю, що у всякому разі буде не менше як 350 повних сторінок (50 %), що дасть 44 писаних аркуша, а коли покласти на друкований аркуш по 5 писаних, це дасть не менш 9 рукованих, а то[,] може[,] й більше (як покласти по 4 пис.[аних] арк.[ушів] на 1 друк.[ований], то 11 др.[укованих]). Чи можливо робити набір з цього рукопису – це питання друкарське; я ж гадаю, що можно.

Рукопис містить у собі коментарій до 905 різноманітних мистецьких праць Шевченка, що охоплюють в сукупности своєї усю малярську продукцію Шевченка, що її виявив Ол.[ексій] Петр.[ович] Новицький, як на підставі самих малярських речей Шевченка, що збереглися до наших часів, так і на підставі літературних указівок на ті речі, що були зроблені, але до нас не дійшли або, точніше сказати, нами не виявлені, а може[,] деякі з них де-небудь і у кого-небудь й зберігаються. О. П. Новицьким виявлена у всякому разі[,] мабуть[,] майже повна малярська продукція Шевченка – і це його велика заслуга. Він у цій справі являється головним фахівцем ще з тих часів, коли почав працювати над Шевченком-малярем і випустив в світ ряд робіт про нього – як відомо[,] монографію “Т. Шевченко, як маляр”. Львів–Москва[,] 1914, де вміщено багато репродукцій з малюнків Шевченка. І після того за часів свого перебування членом Всеукр.[аїнської] Акад.[емії] Наук в Києві він стежив за усякими відкриттями нових малюнків Шевченка і за змінами в місцях їх перебування, як в інституціях, так і у приватних осіб, як на терені України, так і за її межами – в Західній Україні і в РСФСР[,] старанно занотовуючи все це, збираючи відомості і описуючи ці речі. Складений ним рукопис, що мусить зробитися основою 8-го тому творів Шевченка, присвяченого Шевченкові, як маляру, являється наслідком його старанної роботи по збиранню відомостей про малюнки Шевченка, про місце їх знаходження, про перехід з одного місця в друге і[,] нарешті[,] такої детальної скрупу-

льозної роботи над їх списком. Я не буду тут торкатися питання про відношення цієї праці шановного О. П. Новицького до його попередніх праць на цю тему і до праць інших авторів, бо гадаю, що це мусить зробити він сам в критично-бібліографічному огляді літератури про Шевченка, як маляра, – зауважу, що такий огляд необхідний і його у мене, як головного редактора 8-го тома, ще не було; теж бажано було б прочитати і про пляни студій над Шевченком О. П. Новицького на близьке майбутнє, бо у харківських членів Комісії по виданню творів Шевченка виникла думка про необхідність поставити виучування Шевченка, як маляра, на міцний ґрунт і підготувати окремий збірник спеціальних праць на цю тему, як корисне доповнення до 8-го тому “Творів Шевченка”. Це питання буде поставлено мною перед Редакційним Комітетом.

Зроблю тепер деякі зауваження щодо пляну роботи О. П. Новицького, її джерел і зміста. В основу свого плану автор покладає малярські твори Шевченка, розглядаючи кожний з них окремо, цебто він виходить із джерел[,] і такому пляну не можна ніяк заперечувати, бо[,] перш за все[,] треба було виявити увесь цей джерельний матеріал, дати, так би мовити, каталог цієї малярської спадщини Т. Шевченка, на протязі усього його життя, інвентар чи бібліографію його малярських праць. З цього пляну є лише один виняток, що формально немов його порушує – це те, що туди зведено і декілька речей[,] що зазнають власне не малярства, а деяких аматорських його спроб в іншій галузі мистецтва – скульптури. Їх так мало, що окремо говорити про них було не треба і їх можна було завести сюди, не порушуючи системи. Щодо гравюри[,] то вона, очевидно, мала право попасти в цей каталог. Звертаючись до джерел, що ними з користувався автор, ми повинні констатувати[,] що О. П. Новицький з користувався для своєї праці великим числом джерел – це[,] головним чином[,] першоджерела друковані, розкидані по різних періодичним виданням. Окрім того, він вичерпав повністю той матеріал, що дав йому сам Шевченко в своєму щоденнику, в своєму листуванні, в своїх віршах і[,] нарешті[,] в

своїх російських оповіданнях. Найцінніші данні дає Журнал Шевченка, як про ті малюнки, що збереглися на сьогоднішній день, так і про ті, що зовсім не збереглися – а це також дуже важно, бо, по-перше, їх багато, а по-друге[,] на підставі цих указівок самого Шевченка можливо й тепер робить буде дальші розшуки. Шевченко тут іноді сам кваліфікує свої роботи. Тут, як і в листуванні[,] ми находимо дуже важливі для нас відомости, чиї портрети рисував Шевченко і які з них він рисував дурно, а за які одержував гроші і в якому розмірі. Дуже багатим джерелом для автора явились повісті Шевченка на російській мові, з яких він цілком вичерпує данні про малярство Шевченка. І коли припустити, що тут справді наведені автобіографічні данні, то це правильно. Але, на мою думку, треба було б не обмежитись загальною вказівкою на автобіографічний елемент в цих повістях, а все ж таки застерегти читача, що тут може бути, як у всякому художньому творі, і елемент поетичного вимисла, чи то в подробицях, а може[,] навіть і в фабулі; бажано було б також, де це можливо, порівняти ці поетичні джерела з більш певними історичними і у всякому разі обґрунтувати своє право на використання цих даних невеличким критичним екскурсом про автобіографічні елементи в російських повістях Шевченка взагалі. Дуже важливим являється й інше джерело, що О. П. Новицький знайшов його в рукописних схованках: як невидані замітки в Черніговськ.[ому] Музею, відомого х[у]д.[ожника] Честаховського про малюнки Шевченка. Чи вичерпав О. П. Новицький усі матеріяли про малюнки Шевченка. Щоб відповісти на це запитання, треба було б провести велику перевірку[,] і це навряд чи візьметься [зробити] хто-небудь з сторонніх. Але я знов гадаю, що про це повинен буде сказати сам автор в огляді своїх джерел, вказавши на те, чи він вичерпував систематично такі періодичні видання, як “Киевская Старина”, “Записки Науков.[ого] тов.[ариства] ім. Шевченка” у Львові і таке інше; також цікаво було б дізнатися од автора, чи він систематично вичерпав матеріяли про Шевченківські малюнки в Архиві Академії Мистецтва в Петербурзі

за ті часи, коли там вчився Шевченко[,] і чи ставив він взагалі перед собою питання про архивні матеріяли для виучування малярських творів Шевченка як на терені Союзу, так і в Західній Україні[,] де спеціально студіювали Шевченка. А коли ні, то чи не треба було б поставити це питання в перспективі в Академічному виданні малярської творчости Шевченка. Яке ставлення О. П. Новицького до джерел і розвідок, на які він посилається. У нього часто-густо ми помічаємо критичне ставлення як [до] відомостей джерельних, так і до думок і висловів окремих авторів. Але загального критичного розбора перших джерел, попереднього оприділення, так би мовити, їх наукової ваги з боку їх певности, не кажучи вже про оцінку саміх авторів, з боку їх ідеології, напрямку[,] ми майже не маємо, хоч вона була [б] дуже бажана. Тут я повинен навести один дуже прикрий випадок некритичного ставлення автора до такого джерела, що має велику критичну літературу, яка залишалася зовсім невідомою автору – це про “Исторію Русов” – він називає автором цього публіцистичного твору Георгія Кониського, коли вже давно і рішуче доведено, що він його автором не був; треба взяти відомости про смерть Богдана Хмельницького з якоїсь достовірної козацької літописи.

Зміст праці дуже багатий, можна сказати, вичерпний. Але її необхідно у всякому разі поповнити списом малюнків з Інституту Шевченка в Харкові “Мочемордів”, якого нема в цьому рукопису⁶².

Щодо мови – ставлю питання: чи була вона виправлена у всьому рукопису. Я натрапив на декілька виразів не виправлених. Щодо правопису: ставлю питання – чи можна писати великим літерами усякі божественні назви – бога, богоматері; в сучасній радянській ортографії їх пишуть маленькими літерами. Нарешті, я б пропонував викинути деякі образливі вирази про євреїв, поляків, росіян.

Взагалі визнаю, що цю працю потрібно надрукувати в 8-му томі творів Шевченка»⁶³.

Отже, академік Д. Багалій начебто і схвалив працю О. Новицького, проте його за-

стереження призвели до того, що впродовж кількох років досліднику довелося вести непросту боротьбу за збереження в коментарях відомостей, важливих для датування творів і встановлення їхнього провенансу, про зображених осіб, зрештою, відстоювати відтворення авторських (Шевченкових) написів на малюнках. В особовому фонді О. Новицького зберігся цікавий документ – датована 28 березня 1932 року його відповідь на спробу редакторів скоротити, точніше відкорегувати, коментарі до малюнків, яку можна розглядати як промовисте свідчення цензурування не лише праць тогочасних шевченкознавців, а й самого Шевченка:

«№ 68. Викреслено те, що має значіння для хронологізації творів Шевченка.

№ 107, 153, 159. Викреслено моє запитання, чи це не Ускови – цілком природне і потрібне запитання.

№ 252. Слова за підписом “кацап” є описання самого рисунку, – це не моє слово, а підпис Шевченка.

№ 271. Викреслені слова торкаються історії рисунку.

№ 283. Без цих слів, що тут викинуто, сама цитата загубила все своє значіння.

№ 284. Коли скорочувати, то більше було б смислу зробити навпаки: викреслити те, що залишено, а залишити те, що викреслено.

№ 300. Викреслено пояснення до хронологізації робіт Шевченка.

№ 301–329. Пояснити[,] хто такий Жуковський[,] тут особливо потрібно тому, що читач може змішати його з відомим поетом.

№ 342. Гаразд важніше зазначити, де знаходиться річ (що тут викреслено), ніж думка про малюнок П. П. Филипповича, яка займає в п’ять раз більше рядків.

№ 357. Викреслені рядки дають історію речі.

№ 362. Хіба Г. І. Закревська така відома особа, що не треба пояснення[,] хто вона така?

№ 429. Те ж треба сказати й про Дунина-Барковського.

№ 436. Викинуто дуже важливі данні.

№ 439. Те ж само: пояснюється хронологізація творів Шевченка.

№ 462. Те ж саме.

№ 464. Після скорочення цитата загубила весь зміст.

№ 532. Викреслено пояснення, чому річ віднесено до зазначеного часу.

№ 537. “Михайлівський Золотоверхій” – це є назва, тому треба обидва слова й треба їх писати з заголовних літер.

№ 557. Викреслені слова відносяться до історії малюнку.

№ 646. Чому за кашкет говорити можна, а за портфель не можна?!

№ 678. Тут скорочення цілком неприпустимо.

№ 740. Невдале скорочення призвело до того, що замість потрібного опису барельєфа вийшло зайве повторення опису картини.

№ 863. Викреслено історію малюнка.

№ 901. Незрозуміло, чому не можна сказати, що Шевченко закінчив цей портрет 14 жовтня.

№ 929–931 і 932. Викреслено джерело[,] звідки взято відомости, що неприпустимо.

Сторінка по-старому 190, по-новому 178. Якраз навпаки: унука Р. З. Лукомського маля його портрет, а не він був її внуком»⁶⁴.

Щодо вступної розвідки О. Новицького до восьмого тому, то ознайомившись із рукописом, Д. Багалій 31 березня 1930 року констатував: «Прочитавши рукопис акад.[еміка] О. П. Новицького “Малярські твори Шевченка”, я прийшов до висновку, що він дає коротку й просто викладену його артистичну біографію, на хронологічному ґрунті, на підставі першоджерел, а також стислу оцінку його, jako маляра, указівки на впливи на нього з боку його оточення – К. Брюлова, але взагалі майже нічого не говориться про його добу й оточення* з боку соціального; не вияснюється, наприклад[,] причину його захопленности українською історичною живописсю (впливів Максимовича, Костомарова, Куліша), впливів мочемордів з Закревським на чолі, на серію його зарисовок, що зараз передані Інституту Шевченка з Пушкінського Дому. Нема взаємовідносин і порівняння між його літературною і художньою діяльністю, про що в розпорядженні Інституту

* Тут треба було б скористатися працями А. Річицького та В. Коряка [примітка Д. Багалія. – І. Х.].

Шевченка є спеціальна недрукована ще стаття, якою треба було б скористуватися. Акад. [емік] О. П. Новицький наводить характеристику купецтва у Шевченка, з щоденника (з приводу "Блудного сина"), але не коментує її, хоч це було необхідно зробити, щоб зрозуміти думку його про роль цього середнього стану суспільства. Акад. [емік] О. П. Новицький протиставляє "панам" Академії Мистецтва мужичого сина Шевченка, але не дає відповідного класового освітлення цього явища, коли добре зрозуміти маляра Шевченка не можливо без уявлення його, як революційного поета, представника передпролетаріату. Тут акад. [емік] О. П. Новицький не скористувався навіть деякими матеріалами щоденника, що пояснюють його ставлення до пригноблених іногородців тодішньої Росії (наприклад киргизів), до Б. Хмельницького (з приводу монографії Костомарова) і т. ін.

До рукопису не прикладено посилки на джерела. Не відомо також, чи буде прикладена повна бібліографія про Шевченка, як маляра. По-моєму[,] вона необхідна. Бажано було б також пояснити відношення цієї праці акад. [еміка] О. П. Новицького до його попередньої монографії. Гадаю, що пояснення до окремих малюнків Шевченка будуть дадені? Але чи буде бібліографія ілюстрацій до Шевченка, його портретів, малюнків на його теми? Дуже бажано б.

До речі: чи користувався О. П. Новицький архівними джерелами для свого начерка? Я можу вказати на одне таке джерело в Харківському Крайовому архіві (про Живописну Україну)⁶⁵.

Як бачимо, рецензент висловив низку конструктивних рекомендацій, зокрема, він уважав доцільним подати покликання на використані джерела, додати бібліографію праць про Шевченкову пластичну спадщину загалом і деякі тематичні бібліографічні покажчики, а також пояснити відмінність пропонуваної праці від монографії автора, виданої 1914 року. Проте більшість зауважень мали ідеологічний характер і віддзеркалювали тогочасні тенденції до соціологізації науки. О. Новицький урахував низку зауважень Д. Багалія, насамперед, він доповнив свою розвідку вступною частиною, де частково висвітлив історіографію проблеми, по-

яснив відмінність праці від його монографії 1914 року, обґрунтував хронологічний принцип розташування матеріалу в «Коментарі до малюнків Т. Г. Шевченка» тощо.

В основу вступної розвідки (точніше, свого останнього монографічного дослідження про Шевченка-художника) О. Новицький поклав монографію 1914 року, яку суттєво доопрацював. «У вступній частині, – наголошував автор, – крім загальної переробки її, додано огляд попередньої літератури, окремі розділи про тематику, про композицію та трактовку, про малярську фактуру Шевченкову»⁶⁶. Монографічна розвідка, машинописний варіант якої охоплює 319 евеличких аркушів (включно з ілюстраціями), складається із сімнадцяти розділів. У першому з них автор розглянув історіографію питання, у наступних дев'яти – у хронологічній послідовності проаналізував процес становлення й еволюції художника. За тим він окреслив загальний стан розвитку російського мистецтва у першій половині XIX ст., зосередившись на постатях Олексія Венеціанова, Карла Брюллова, Ф. Бруні й О. Іванова, проаналізував проблему впливів на творчість Т. Шевченка К. Брюллова й Рембрандта, висвітлив його ставлення до інших митців, тематику та процес його творчості, уживані ним матеріали й техніку⁶⁷.

Очевидно, на засіданні редакційного комітету, що відбулося в Києві 31 вересня 1930 року, О. Новицький подав доопрацьований варіант вступної статті академіку Д. Багалію, який рекомендував розвідку до друку, щоправда, за умови, що автор переробить «свою характеристику доби Шевченка, що стояла на переломі дворянсько-кріпацької торговельної і нової промислового капіталізму»⁶⁸. 12 жовтня 1930 року Д. Багалій ствердив свою рекомендацію резолюцією на титульному аркуші праці⁶⁹, проте невдовзі її категорично відхилили із суто ідеологічних причин, кваліфікувавши її як «буржуазно-націоналістичну квазінаукову писанину»⁷⁰.

Натомість редакційне опрацювання «Коментаря до малюнків» і блоку ілюстрацій тривало. І Ф. Максименко, і З. Тарахан-Бережа визначали рік видання / віддрукован-

ня восьмого тому за написом О. Новицького на одній із неповних коректур коментарів із датою «1.IV.32 р.», хоча обидва дослідники наголошували, що ця коректура не була остаточною⁷¹. Додамо, що вже 7 травня 1932 року редактор київського представництва видавництва «Література й мистецтво» писав О. Новицькому: «Надсилаю ще раз відбиток. Оскільки част.[ину] рукопису друк.[арня] загубила, прошу Вас ще переглянути текст. Зверніть увагу на те, що багато літер і цифр перевернуто і забито. Прошу виправити[,] також прошу додати покажчик»⁷². Навіть наприкінці 1932 року восьмий том ще не був цілком готовий. 3 листопада 1932 року редактор київського представництва видавництва «Література і мистецтво» повідомляв досліднику: «Вже можна закінчувати друкування 8 т.[ому] Шевченка. Справа затримується тому, що не хватає кілька малюнків. Прошу Вас терміново через т.[овариша] Розенберга дати малюнки[,] яких не хватає – здається не хватає 7 фототипів»⁷³. Це звернення видавництва роздратувало О. Новицького: «Хіба Ви думаєте, що кожную репродукцію з малюнків Шевченка я маю в якійсь необмеженій кількості?! Ви губите мої фотографії, й Ви ж вимагаєте їх у мене знову! Не Вам з мене, а мені з Вас треба їх вимагати.

Крім того[,] Вашого гр.[омадянина] Розенберга я зовсім не бачу, а розшукувати його не став би, коли б був і здоровий»⁷⁴.

Видрукувані матеріали восьмого тому складаються з двох основних блоків – ілюстративного та текстового, причому у збережених примірниках іноді спочатку вміщено ілюстративний блок, іноді – текстовий. Одна частина видрукуваних матеріалів восьмого тому, що має назву «Малюнків твори Тараса Шевченка» (с. 1–396), – це альбом репродукцій, у якому шістсот п'ятдесят вісім творів згруповані за технікою виконання, характером збереженості, видовою складовою: «Картини олійними фарбами» (с. 3–13), «Акварелі» (с. 15–120), «Рисунки олівцем» (с. 121–320), «Малюнки пером» (с. 321–334), «Офорти» (с. 335–360), «Малюнки, що збереглися тільки в репродукціях» (с. 361–388), «Архітектура»

(с. 389–395). Ілюстративну частину мали доповнювати окремі таблиці, проте лише найповніший з виявлених донині примірників восьмого тому (колекція С. Білоконя) містить тридцять одну із запланованих сорока двох таблиць⁷⁵. Друга – текстова – частина, що має окрему нумерацію сторінок (с. 1–216), насамперед, включає «Коментар до малюнків Т. Г. Шевченка» (с. 1–167), тобто укладені О. Новицьким коментарі до тисячі двадцять одного Шевченкового твору. Тут зазначено їхню назву (зміст, сюжет), дату створення, техніку виконання, розмір, місце зберігання (з додатком провенансу), а також джерела, у яких згадувався чи репродукувався кожен твір. На відміну від ілюстративної частини, у коментарях учений дотримувался хронологічного принципу подачі матеріалу, свідомо відмовившись від жанрово-видової рубрикації, яку використовував у своїй монографії 1914 року «Шевченко як маляр»⁷⁶. Після «Коментаря» вміщено реєстр з двадцяти трьох творів – «Речі, що приписуються Т. Г. Шевченкові» (с. 168–172), а також покажчики «Де переходяться або переходувалися малярські роботи Т. Г. Шевченка» (с. 173–184), «Репродукції малюнків Т. Г. Шевченка» (с. 185–195), «Покажчик імен і назв» (с. 196–208), «Покажчик репродукцій» (с. 209–213), «Додатки» (с. 214) та «Помилки» (с. 215–216). Отже, крім власне коментарів, О. Новицький уклав покажчик творів, що приписуються Т. Шевченку, алфавітний реєстр осіб і організацій, які коли-небудь володіли Шевченковими роботами, а також систематизував відомості про місце відтворення робіт художника впродовж 1841–1929 років, подав покажчики імен і назв, репродукцій. Звісно, у такій великій праці вченому не вдалося уникнути помилок і неточностей, що пояснюється і складністю самого завдання, і неможливістю безпосередньо опрацювати всі відомі твори, і станом тогочасного шевченкознавства, проте, як слушно зауважував сам автор, «фундамент тепер є»⁷⁷.

Щодо вступної статті, то в лютому 1932 року київська філія видавництва «Література і мистецтво» звернулася із проханням підготувати нарис про Шевченка-

художника для восьмого тому Повного зібрання його творів до Ф. Ернста⁷⁸. Вибір цього науковця не був випадковим, адже в другій половині 1920-х років він брав активну участь у роботі численних комітетів з увічнення пам'яті видатного поета й художника, зокрема, з 1928 року був членом Всеукраїнського Шевченківського комітету й Комітету з упорядкування Шевченкової могили, а з 1929 року – членом Комітету й журі по збудуванню пам'ятника митцеві в Харкові⁷⁹. Дослідник також входив до складу Комісії малярської творчості Інституту Т. Шевченка. Зрештою, 1932 року О. Новицький залучив Ф. Ернста до роботи в Кабінеті українського мистецтва ВУАН. Обійнявши посаду наукового співробітника цієї академічної структури, учений поряд із підготовкою «Словника діячів мистецтва на Україні від часів раннього феодалізму до сучасності» і монографії про творчість Володимира Боровиковського, дослідженням соціалістичного будівництва Києва тощо взявся за написання розвідки «Шевченко як маляр на тлі його доби», що призначалася для восьмого тому Повного зібрання творів митця.

Студіюванням Шевченкової образотворчої спадщини Ф. Ернст зайнявся після того, як у грудні 1923 року обійняв посаду завідувача художнього відділу Першого державного музею (з 1924 року – Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка). 1925 року разом із Данилом Щербаківським науковець організував у музеї виставку «Український портрет XVII–XX ст.», на якій, зокрема, експонувалося двадцять чотири твори, що на той час атрибутовувалися як Шевченкові⁸⁰. У нарисі розвитку вітчизняного портретного малярства з кінця XVIII ст., розміщеному в каталозі виставки, Ф. Ернст коротко охарактеризував Шевченка-майлара, наголосивши, що «двадцять чотири портрети, Шевченковою рукою писані, наочно доводять, що Тарас був художником не “між іншим”, у межичассі своєї літературної творчості, а першорядним майстром, віртуозом в орудуванні і аквареллю, й олією, й вугілем, і олівцем»⁸¹. Паралельно в розлогій статті, присвяченій виставці «Український портрет XVII–XX ст.», дослідник зробив спробу ви-

значити напрям і виокремити кілька періодів у Шевченковій творчості⁸².

За два роки – восени 1927 року – Ф. Ернст облаштував у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка виставку «Тарас Шевченко на тлі його доби». Це була знакова імпреза, на якій, поряд із Шевченковими рукописами, листами, виданнями творів, речами та світлинами, що характеризували його добу, було репрезентовано образотворчу спадщину художника з київської колекції⁸³. На жаль, донині фахова література хіба що засвідчує факт проведення виставки, але не подає ширшої інформації про неї⁸⁴. Так, упорядники сьомого тому сучасного Повного зібрання творів митця у зв'язку з атрибуцією сумнівно Шевченкової картини «Гамалія» з приватної колекції родини Прахових⁸⁵ покликаються на вміщену в журналі «Червоний шлях» рецензію Є. Кузьміна, який доволі критично оцінив імпрезу⁸⁶, водночас у коментарях до творів, що походять зі збірки Київського художньо-промислового і наукового музею / Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, вони не подали жодної згадки про неї. Такий стан справ, напевно, зумовлений тим, що виставка «Тарас Шевченко на тлі його доби» не мала каталогу, хоча вже після її відкриття науковці музею працювали над його підготовкою.

Зі щоденника Ф. Ернста дізнаємося, що 17 грудня 1927 року він працював над статтею про Шевченківську виставку, яку за два дні передав представнику харківського журналу «Нове мистецтво»⁸⁷. Щоправда, у розділі хроніки вказаного журналу вдалося розшукати лише коротку інформаційну замітку «Шевченківська виставка у Києві»: «Відкриття шевченківської виставки припало на Жовтневі свята.

Виставка має такі відділи:

Твори Т. Шевченка (картини, малюнки з різних періодів життя Шевченка).

Твори різних художників, що характеризують епоху Шевченка (Сошенко, Костомаров і т. інш.).

Документи та матеріали про Шевченка (листи оригінали віршів фото.) Виставка залишиться як постійна зала Українського історичного Музею»⁸⁸.

Каталог Шевченківської виставки спочатку готувала працівниця Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка Віра Грущенко. Позаяк її матеріал містив багато неточностей, Ф. Ернст наприкінці лютого 1928 року виправив їх, а вже 6 березня передав текст каталогу зі своїми правками директору музею Ростиславові Заклинському⁸⁹. Проте керівництво з якихось причин гальмувало видання каталогу, тому 11 квітня на засіданні музейного комітету Ф. Ернст «зробив заяву в справі ненормальної постановки справи з друкуванням каталогу»⁹⁰. На тому ж засіданні Р. Заклинський зачитав свою передмову до видання. У травні 1928 року Ф. Ернст продовжив роботу над каталогом виставки, зокрема, він збирав відомості про час надходження Шевченкових творів до музею, опрацьовував альбом «Souvenir d'Orenburg», займався атрибуцією деяких робіт художника, наприклад полотна «Селянська родина»⁹¹. Нарешті, на початку червня він писав статтю для каталогу⁹². Проте каталог виставки «Тарас Шевченко на тлі його доби» так і не вийшов у світ. Натомість 15 березня 1929 року Ф. Ернст оприлюднив зібрані в ході його підготовки відомості в доповіді «Як збиралися малярські твори Шевченкові у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка» на об'єднаному засіданні Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства та Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка⁹³, а згодом – в однойменній статті⁹⁴. В архіві дослідника збереглися розрізнені матеріали, що висвітлюють роботу над каталогом, з-поміж яких на увагу заслуговує початок передмови до праці⁹⁵.

Восени 1928 року під орудою Ф. Ернста у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка було організовано ще одну масштабну виставку – «Українське малярство XVII–XX ст.», яка завершила цикл великих тематичних експозицій закладу, що не лише сформували канон вітчизняного малярства, а й наочно продемонстрували його. Центральне місце в третій залі було відведено шістдесяти чотирьом Шевченковим творам, а також альбому «Souvenir d'Orenburg», де, як тоді уважали,

містилися оригінальні роботи художника⁹⁶. Музейну колекцію творів майстра Ф. Ернст розглянув за хронологічним принципом у статті «Виставка українського малярства XVII–XX століття у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка»⁹⁷ та, значно детальніше, у вступному нарисі до каталогу третьої зали виставки⁹⁸.

Ще раз до творчості художника Ф. Ернст звернувся 1930 року, опублікувавши рецензію на книгу Олександра Скворцова «Жизнь художника Тараса Шевченка»⁹⁹. Як і в О. Новицького, у нього викликала здивування видавнича передмова, де стверджувалося, ніби із цієї книги читач уперше дізнається, що Т. Шевченко був не лише великим національним поетом, але й значним художником. Загалом Ф. Ернст позитивно оцінив працю московського дослідника, відзначивши ретельне опрацювання автором шевченконавчої літератури, включно з найновішими публікаціями, та його вміння стисло й захоплююче розгорнути перед читачем панораму драматичного життя митця. Водночас рецензент зауважив фактографічні помилки, а також брак аналізу образотворчої спадщини Т. Шевченка, чого, як він уважав, варто було сподіватися від О. Скворцова як фахового мистецтвознавця.

Отже, отримавши на початку 1932 року замовлення на вступну розвідку про Шевченка-художника для восьмого тому Повного зібрання його творів, Ф. Ернст мав підготувати рукопис у вкрай стислі терміни, що змусило його відкласти роботу над іншими замовленнями, зокрема над нарисом «Українське мистецтво» для видавництва «Мистецтво». Проте одразу взятися за написання дослідження про Шевченка він не міг через завантаженість у вищих навчальних закладах. Ось як пояснював перебіг підготовки замовлених праць сам учений у листі до видавництва «Мистецтво» 25 вересня 1932 року: «[...] я підписав з названим видавництвом [«Література і мистецтво». – I. X.] угоду на велику академічну працю про “Шевченка як маляра”, і приступив до останньої. Роботу цю я дійсно вважав за більш термінову, оскільки більшість ілюстративного матеріалу вже видрукована, а текст до нього (акад.[еміка]

Новицького) лежить набраний і зверстаний вже близько 1½ років і завантажує друкарню. Над «Шевченком» я працював все літо і працюю зараз. Прибл.[изно] через місяць сподіваюсь закінчити і тоді думав приступити до «Українського мистецтва», яке мене значно більше цікавить[,] ніж «Шевченко»[,] і яке, на мою думку, значно більш потрібне в зв'язку з цілковитою відсутністю будь-якої хоч би конспективної літератури в навчальній практиці художніх ВИШів»¹⁰⁰.

У встановлені терміни дослідник не встиг написати статтю про Шевченка-художника, тому в середині серпня 1932 року він звернувся до київської філії видавництва «Література і мистецтво» із відповідною заявою, проте видавництво залишилося непохитним щодо терміну подачі рукопису: «На Вашу [Ф. Ернста. – І. Х.] заяву від 15/VIII 32 року повідомляємо: продовжуватипізніше 1/IX–32 р. термін подання Вами Вашої статті «Шевченко, як маляр» ми не можемо через те, що друкарні (5 та 6) набір відповідного тому вже зробили і при такій затримці, відмовляються виконувати далі роботу.

Тому повідомляємо, що Вам обов'язково треба подати свій рукопис протягом серпня місяця і ні в якому разі не пізніше 1 вересня. При цьому попереджаємо, що відповідальність за збитки, які можуть виникнути через затримку з Вашого боку в подачі матеріялу, покладаються на Вас»¹⁰¹.

Попри вимоги видавництва, 1932 року Ф. Ернст не встиг викінчити рукопис розвідки «Тарас Шевченко на тлі його доби». План роботи Кабінету українського мистецтва ВУАН на 1933 рік передбачав, що до 4 травня дослідник остаточно опрацює її й підготує ілюстративний матеріал¹⁰². Він мав будь-що впоратись із завданням, позаяк в оприлюдненому на початку 1933 року Комітетом для видання творів Т. Шевченка при Соціально-економічному відділі ВУАН плані видання Повного зібрання творів митця повідомлялося, що восьмий том «Малярська творчість Т. Шевченка» «уже закінчується друком і виходить 1933 р.»¹⁰³. Як засвідчує запис у щоденнику Ф. Ернста, 25 березня 1933 року він, нарешті, передав до київської філії видавництва «Література і мистецтво» розвідку «Тарас Шевченко на

тлі його доби»¹⁰⁴. Щоправда, у звіті про роботу Кабінету українського мистецтва ВУАН у першому півріччі 1933 року наведено інші дати: працю обсягом дев'ять друкованих аркушів дослідник передав до видавництва на початку квітня, а ілюстративний матеріал із текстовим оформленням – 20 квітня 1933 року¹⁰⁵.

Протягом 1933 року Ф. Ернсту довелося кілька разів допрацьовувати і переробляти свою працю з огляду на зауважені рецензентами ідеологічні огріхи¹⁰⁶, адже на той час Комітет для видання творів Т. Шевченка при Соціально-економічному відділі ВУАН не лише категорично заперечував досягнення попередників, а й декларував потребу культурної революції на полі шевченкознавства¹⁰⁷. У програмній статті «Академічне видання Шевченкових творів», уміщеній у першому числі «Бюлетеня» Комітету, заступник його голови Олександр Дорошкевич наголошував: «III і IV томи академічного видання, довершені під керівництвом ідеолога СВУ С. Єфремова, дають багатющий матеріял для тези про свідоме спотворення поета-революціонера з боку української буржуазії. Марксо-ленінське шевченкознавство і має здерти з Шевченка леп буржуазної науки, має подати його твори на основі матеріялістичної діалектики, тобто на основі справжньої науки»¹⁰⁸.

Дослідження Ф. Ернста на різних етапах його підготовки рецензували Іван Врона та Євген Шаблювський¹⁰⁹. Обидві рецензії надзвичайно показові для розуміння механізмів ідеологізації української гуманітаристики на початку 1930-х років.

Рецензія І. Врони не датована. З її тексту очевидно, що рецензент ознайомився з невикінченим рукописом (розповідь уривалася на Шевченковому арешті), до якого зробив низку слушних зауважень, а також перерахував «дрібніші помилки», точніше ідеологічні огріхи, які необхідно усунути: «Праця проф.[есора] Ф. Л. Ернста «Шевченко, як маляр на тлі його доби» – побудована на детальному дослідженні документації і фактичного матеріялу, який розглядається автором в історичній послідовності (за життєписом Шевченка). Це позитивна[,] безсумнівно[,] риса праці, що

визначає її наукову вартість щодо фактажу та витлумачення, з'ясування інтерпретації багатьох питань та моментів Шевченкової малярської творчості.

Негативні моменти:

1. Праця[,] очевидно[,] не закінчена; її припинено на арешті Шевченка; залишилась без розгляду подальша малярська творчість і продукція років заслання, військової служби та повороту до Петербургу.

2. Стаття сумлінно простежує крок за кроком в хронологічному порядку етапи життя і малярської діяльності Шевченка, але не дає нам суцільного погляду, характеристики і оцінки Шевченка, як маляра. Справжня постать і місце Шевченка в малярстві залишаються нез'ясованими.

3. Нез'ясованим залишилося разом із цим питання[,] чому, маючи талант, закінчену академічну малярську освіту і вважаючи сам малярство за "свою професію" (це поставлено епіграфом праці проф.[есора] Ернста), Шевченко все ж не зробився у малярстві тим, чим він став у поезії і літературі.

4. Не з'ясовано в достатній мірі те протириччя, яке існує поміж творчістю Шевченка, як поета і автора "Кобзаря" і творчістю його як маляра. Автор ставить це питання, але не дає поглибленої аналізи до його розв'язання.

5. Спостерігається деяка перевантаженість статті фактажними дрібницями, захоплення такими дрібницями, екскурсами[,] цікавими в іншому пляні, але часто зайвими для даної теми.

6. Нарешті[,] низка дрібніших помилок, які легко виправити при належній редакторській увазі до праці, як[,] наприклад[,] на стор. 49 про портрет Жуковського, що його купила царська родина[,] і в такий спосіб сталося звільнення Шевченка з кріпацтва. Справа не програє[,] а виграє, коли не будемо обов'язково дошукуватися тієї фактичної (а в суті незначної[]) історичної "істини", що портрет купила саме царська родина, а не хто інший.

Автор неоднократно вживає такої неясної термінології, як "ідеологія селянина" (стор. 60), "художник-селянин" (ст. 82), "селянська ідеологія" (88).

Також клясово невиразні є місця на стор. 74, 76, 126, де малярська творчість Шевченка характеризується такими словами, як "тепле почуття до людини", "соціальне співчуття", "живий інтерес до свого брата-селянина" (стор. 126).

Треба також виправити такі місця, як на стор. 109 примітка про те, що лише частину збірки Жемчужнікова повернено на Україну... На стор. 138 – про "наївну тенденційність" і т. інш.

Праця проф.[есора] Ернста, будучи закінчена і належно виправлена та проредагована[,] може бути друкована»¹¹⁰.

Рецензія Є. Шабліовського датована 10 липня 1933 року. Її автор, ознайомившись із повним текстом розвідки обсягом 211 сторінок, був значно категоричніший за І. Врону в оцінці праці: «А. ПОЗИТИВНІ СТОРОНИ РОБОТИ:

1. Докладно висвітлене оточення Шевченка як маляра в часи перебування його на Україні 40-х років.

2. Багатий і цінний матеріал для характеристики Шевченка як портретиста[та].

3. Підкреслена достатньо увага до Шевченка-гравера.

4. Подано на основі свіжого, часто навіть неопублікованого досі матеріалу, характеристику художніх спрямувань часів Шевченка.

Висновок:

В порівнянні з буржуазно-націоналістичною квазінауковою писаниною акад. [еміка] Новицького становить значний крок в науковому висвітленні малярської діяльності Шевченка.

Б. НЕГАТИВНІ СТОРОНИ РОБОТИ.

І. Загально-методологічні – а) Абсолютно хибна і шкідлива теза проф.[есора] Ернста: "Сатира ніколи не була властива Шевченкові" (ст. 180), що зовсім викривлює справжнє спрямування Шевченка, як поета-художника (разом і маляра). б) Невірна настанова розмежувати і поставити мур між Шевченком-поетом і Шевченком-маляром. в) Хибне розуміння спрямувань громадсько-політичної діяльності Шевченка за часів заслання ("Втома художника, що вже сходив з кону" (ст. 193). г) Відсутня характеристика Шевченкового

реалізму в малярській[,] зокрема[,] творчості (“живые[,] а не воображаемые тоны” – слова Шевченка). д) Хибне розуміння романтики Шевченка; змішування селянських основ її із поміщицько-реалістичною ідеалізацією минулого. е) Не висвітлено революційно-громадського оточення Шевченка, що позначилося на сформуванні і художніх його смаків. ж) Зокрема[,] ігноровано літературно-художню групу Чернишевського (“Искра”), що мала[,] безперечно[,] великий вплив на спрямування і художніх ... Шевченка кінця 50-х р.р. з) Зовсім недооцінено Шевченка як політично[о] карикатуриста і сатирика (а в цім плані і вплив на нього закордонних політичних карикатур на Миколаївську і Олександрівську Росію, зокрема Доре). і) Не виявлено, як саме критикує (і за що) Шевченко представників ідеалістично-попівського малярства (зокрема німецької ідеалістичної школи, що ними так захоплювався Жуковський). к) Взагалі питанню художніх смаків Шевченка, його симпатий та антипатий до різних малярс[ь]ких шкіл та окремих представників малярства, особливо виходячи із основних засад філософських та естетичних принципів Шевченка.

II. Окремі хиби:

а) Статтю побудовано без конкретної орієнтації на ті Шевченкові твори, що будуть вміщені в цьому томі. б) Потрібно зробити розбивку на окремі розділи з відповідними заголовками і висновками в кінці кожного розділу. в) Акцентувати на ряді Шевченкових малюнків, які мають ч[и]мале значення для характеристики Шевченка як маляра (напр.[иклад], Пугачо[в] і Суворов, Шевченкові карикатури на сторінках його рукописів; Шевченкові малюнки в щоденнику, листах тощо). г) Використати той матеріал[,] який допомагає схарактеризувати погляди Шевченка на мистецтво і його підхід до показу дійсності (наприклад[,] передмова до “Кобзаря” 1847 р.[.] висловлення про Островського, його нотатки в “Щоденнику”, са[ти]ричних поезій, як російських[,] так і західн.[о]європейських; висловленн[я] про Салтикова-Щедріна, Гоголя.).

Загальний висновок:

1. Праці проф.[есора] Ернста в теперішньому їй вигляді друкувати не можна.

2. Потрібна переробка її, виходячи з висезгаданих засад.

3. Мусить бути передмова редакції.

4. На фахову рецензію (з малярства) подати тов.[аришу] Вроні, який рецензу[вав] лише першу частину роботи.

Висновок погоджено з автором статті¹¹¹.

14 липня 1933 року Ф. Ернст отримав від видавництва рукопис своєї праці після рецензії Є. Шабліовського й перегляду Євгена Кирилюка¹¹². У стислі терміни він доопрацював розвідку і вона «была принята к напечатанию осенью 1933 г. в предполагавшемся академическом издании Шевченко Наркомоса УССР»¹¹³. В остаточному варіанті ретельно опрацьована Ф. Ернстом розвідка про Шевченка-художника з огляду на тогочасні умови була насичена вульгарно-соціологічними означеннями та містила розлогі соціально-економічні характеристики різноманітних реалій, скажімо, сіл і містечок Шевченкового краю. Водночас дослідник продовжив копітку атрибуційну роботу, висловивши низку доповнень і зауважень до укладених О. Новицьким коментарів. Наприклад, він поповнив реєстр Шевченкових творів олійним чоловічим портретом 1845 року (портрет Йосипа Рудзинського), придбаним 1929 року Всеукраїнським історичним музеєм ім. Т. Шевченка з контори Держторгу (у свою чергу Держторг придбав його в Кролевці на Чернігівщині) та висловив свої міркування щодо зображеної особи¹¹⁴. Щодо уточнень атрибуцій О. Новицького, то Ф. Ернст указав, зокрема, що портрет Миколи Рєпніна з колекції Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка є оригінальним твором Йозефа Горнунга 1840 року, а не Шевченковою копією з нього, а напис «Ясевич» на одному з акварельних чоловічих портретів із тієї ж збірки є не прізвиськом зображеного, а авторським підписом, тобто автором твору є Казимир Ясевич, а не Т. Шевченко¹¹⁵.

Власне, праця Ф. Ернста мала бути надрукована у цілком новому Повному зібранні творів Т. Шевченка, започаткованому 1933 року Наркоматом освіти УСРР спільно з Інститутом Т. Шевченка у зв'язку

з підготовкою до відзначення сто двадцятої річниці з дня народження митця. За задумом ініціаторів, видання мало відіграти важливу культурно-політичну роль, подавши марксистське трактування Шевченка як великого поета-революціонера. Аби заперечити досягнення попередників, його навіть анонсували як буцімто перше повне академічне зібрання Шевченкових творів: «Досі на Україні не було організовано повного академічного видання творів поета-революціонера. Це сталося через те, що передній провід Наркомосу не віддав належної уваги цій справі, передавши її групі людей, які потім виявили себе, як одверті контрреволюціонери, українські буржуазні націоналісти, що не в їхніх інтересах було видати докладно опрацьовані, в академічному виданні зібрані, всі твори великого поета-революціонера»¹¹⁶. Планувалося, що видання складатиметься з десяти томів, зокрема, перші два томи міститимуть поезії Шевченка, третій і четвертий – російські поеми, драми та повісті, п'ятий том – щоденник і автобіографію, шостий – листи, сьомий – малярські твори, восьмий – корпус архівних матеріалів про митця, дев'ятий – мемуари та згадки про нього, десятий – бібліографію праць за 1840–1935 роки¹¹⁷. Увесь проект передбачали реалізувати впродовж двох років (1934–1935 роки), а перші два томи поезій і присвячений пластичній спадщині сьомий том мали вийти у світ щонайпізніше в березні–квітні 1934 року. Для опрацювання й систематизації матеріалів для академічного видання при Інституті Т. Шевченка були створені чотири спеціальні сектори, а також окремі бригади фахівців, приміром, станом на середину 1933 року було сформовано групу мистецтвознавців, яка мала обробити малярську спадщину митця. Щоправда, серед осіб, яких залучили до підготовки академічного видання (В. Коряк, М. Новицький, З. Гуревич, Г. Каганович, Довгань, Єрохін, Йосипчук, Бурачек, М. Доленго, П. Колесник, А. Шиян, Радлов, Козаченко, Ф. Ернст, О. Ведмицький, Мірза-Авак'янц, Є. Кирилук, М. Сайко), власне мистецтвознавцем був лише Ф. Ернст. Керівництво роботою бригад поклали на Є. Шабліовського, а загальне редагування

мала здійснити редколегія у складі наркома освіти УСРР Володимира Затонського, його заступника Андрія Хвилі та І. Кулика¹¹⁸.

23 жовтня 1933 року Ф. Ернста заарештували, після чого про публікацію його праці «Тарас Шевченко на тлі його доби» вже не йшлося. За інформацією Анатоля Костенка, матеріали тому так і не було зведено, у вигляді розрізнених зшитків вони лежали на друкарському складі Академії наук УСРР, де їх брали ті особи, які мали доступ до складу¹¹⁹. Зрештою, як засвідчив Ф. Максименко, 1934 року віддруковані матеріали восьмого тому (ілюстративний блок, коментарі до творів, покажчики) було знищено в першій друкарні в Києві, у результаті чого донині збереглися лічені примірники праці¹²⁰. Щодо ініційованого 1933 року Повного зібрання творів Т. Шевченка, то з десяти томів вдалося видати лише два томи поезій – перший вийшов у світ 1935 року за редакцією В. Затонського, А. Хвилі та Є. Шабліовського, другий видали 1937 року за редакцією В. Затонського й А. Хвилі, хоча перманентні арешти членів редколегії суттєво позначилися на згадуванні / не згадуванні їхніх прізвищ у вихідних відомостях¹²¹. Попри репресивні заходи, підготовка до видання пластичного Шевченкового доробку тривала до початку Великої Вітчизняної війни СРСР, щоправда, замість померлих чи репресованих дослідників, які визначали характер відповідних студій у першій третині ХХ ст., до справи взяли їхні непримиренні опоненти, представники так званого «марксистського мистецтвознавства». Приміром, у 1939–1941 роках (можливо, у 1940–1941 роках) до роботи в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР як редактора академічного видання Шевченкової художньої спадщини залучили Сергія Раєвського, який першочерговим завданням уважав необхідність «розвінчати писанину таких академіків, як О. Новицький, що немало попрацював над фальсифікацією спадщини Шевченка-художника»¹²².

Завдяки публікаціям З. Тарахан-Берези та С. Білоконя в науковий обіг уведено відомості про три примірники віддрукованих матеріалів восьмого тому, що збереглися донині: 1) із приватної колекції С. Білоконя

(найповніший), 2) зі збірки (бібліотеки) Національного музею Тараса Шевченка, 3) із відділу образотворчих мистецтв НБУВ¹²³. Один із них (з колекції С. Білоконя) розпочинається ілюстративною частиною, два другі – текстовою. Наші намагання ознайомитись із примірником восьмого тому з відділу образотворчих мистецтв НБУВ, який, за відомостями Ф. Максименка, придбали в 1950-х роках через книгарню КОГИЗа («Книготорговое объединение государственных издательств») і який у 1980-х роках опрацьовувала З. Тарахан-Бережа, упродовж кількох років були марними: його опису не виявилось в книжковому каталозі відділу, а завідувач підрозділу пан Юхимець категорично заперечив наявність цієї праці¹²⁴. Лише нині завдяки допомозі співробітників відділу образотворчих мистецтв, нарешті, вдалося переглянути цей примірник¹²⁵. Невстановлений допоки власник опрацював його в тверду папітурку. Примірник відкриває машинописний титульний аркуш, який, вочевидь, колишній власник дбайливо вклеїв до праці: «УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК // ТВОРИ // ТАРАСА ШЕВЧЕНКА // т. VIII // МАЛЮНКИ // Д.В.У. 1935 Київ». Олівцем хтось намагався виправити останню цифру в даті видання чи то на «3», чи то на «2». Упадає в око, що саморобний титул цього примірника дуже подібний до того, який має машинопис вступної розвідки О. Новицького до восьмого тому: «Українська Академія Наук // ТВОРИ // Тараса Шевченка // т. VIII // МАЛЯРСЬКІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА // Склав академік О. П. Новицький // Державне видавництво України»¹²⁶. За титулом у примірнику відділу образотворчих мистецтв міститься текстова частина – «Коментар до малюнків Т. Г. Шевченка» (бракує лише аркуша з наведеною назвою структурного підрозділу тому) та покажчики, тобто наявні сторінки з 3 до 216¹²⁷. Після коментарів і покажчиків розташовано альбом ілюстрацій «Малюнків твори Тараса Шевченка» (с. 1–396). Ілюстрації на окремих таблицях відсутні.

Ф. Максименко, який свого часу цілеспрямовано цікавився долею восьмого тому, 1972 року в листі до С. Білоконя нараху-

вав десять уцілілих примірників. Тобто, крім згаданих трьох екземплярів, він вказав, що віддруковані матеріали тому свого часу також мали: донька академіка О. Новицького Марія (редакторський неповний коректурний примірник), який після її смерті перейшов до Марії Вязьмітіної [нині – в Інституті рукопису НБУВ. – *І. Х.*]; О. Дорошевич, після смерті якого в 1946 році примірник зберігався у його дружини; художній редактор тому Олександр Гер (В. Вайсблат), який помер 1944 року [насправді, Вайсблат помер 8 січня 1945 року. – *І. Х.*]; Ярослав Стешенко, який помер у 1930-х роках; Анатоль Костенко [А. Костенко стверджував, що його примірник загинув ще перед війною. – *І. Х.*]; С. Раєвський; Антон Середа¹²⁸. Наведені відомості давали підстави сподіватися, що збереглося більше, ніж три примірники праці. Як виявилось, сподівання не були безпідставними.

2001 року, тобто до оприлюднення С. Білоконем зібраних Ф. Максименком відомостей, збірка Національного музею Тараса Шевченка поповнилася ще одним примірником віддрукованих матеріалів восьмого тому. Згідно з інвентарною карткою¹²⁹, примірник має темно-сіру папітурку, титул відсутній. Відкривається він текстовою частиною, що уривається на 204 сторінці, тобто тут лише частково є «Покажчик імен і назв», бракує підрозділів «Покажчик репродукцій», «Додатки», «Помилки». Далі міститься ілюстративна частина на 385 сторінках, отже, неповністю представлено «Малюнки, що збереглися тільки в репродукціях», бракує підрозділу «Архітектура». Примірник подарувала музею О. Овчинникова, донька художника Василя Овчинникова (1907–1978), зі збірки якого він і походить. Нагадаємо, що колишній власник праці відомий не стільки своїми художніми досягненнями, скільки тим, що з 1936 року понад чотири десятиліття очолював Київський музей західного та східного мистецтва (нині – Національний музей мистецтв ім. Б. і В. Ханенків). Обійняти таку вагому посаду молодому вихованцеві Київського художнього інституту допомогла його запевнята боротьба з т. зв. «буржуазно-націоналістичними тенденція-

ми» у вітчизняному мистецтвознавстві, тобто з науковцями не марксистського спрямування, чільне місце серед яких посідав академік Новицький. Чого варта лише одна з програмних статей – «Проти петлюрівської контрабанди на фронті мистецтвознавства», що з'явилася на шпальтах газети «Пролетарська правда» за підписами З. Толкачова, Є. Холостенка, С. Томаха й В. Овчинникова в часи розгортання масового терору в Україні¹³⁰. Тобто представники тієї групи, яка заповзято винищувала наукове мистецтвознавство в Україні, як бачимо, зазвичай мали фундаментальні праці, що не без їхньої допомоги так і не вийшли у світ.

У відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України зберігається документ, який засвідчує, що в 1950-х роках екземпляр восьмого тому пропонував придбати Інституту мистецтвознавець Л. Владич (справжнє прізвище – Ройзенберг / Розенберг)¹³¹. Ця інформація заслуговує на увагу, позаяк, по-перше, у травні 1934 – квітні 1935 року дослідник працював у видавництві АН УРСР¹³², по-друге, вірогідно, саме про нього йдеться й у наведеному листуванні редактора київського представництва видавництва «Література і мистецтво» з О. Новицьким, тобто Л. Владич міг бути причетним до підготовки видання. Інститут літератури ім. Т. Шевченка тоді не придбав восьмий том, тому постає питання: чи не реалізував власник свій примірник через книгарню?

Нарешті, ще один примірник віддрукованих матеріалів восьмого тому нам вдалося виявити в Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці ім. Володимира Заболотного (інв. № 5929). У каталозі він описаний так: «Шевченко Т. Малярські твори. Картини олійними фарбами. Коментар до малюнків Т. Г. Шевченка. – [Б. м., б. р.]. – 395 с., іл., коментар 216 с.». Оправлений примірник відкриває ілюстративна частина, що мала б містити 396 сторінок, проте після сторінки 224 повторно вміщено сторінки від 129 до 192, а за ними матеріал розпочинається із 257 сторінки. За альбомом ілюстрацій представлено «Коментар до малюнків

Т. Г. Шевченка» (с. 1–167), «Речі, що приписуються Т. Г. Шевченкові» (с. 168–172), «Де переховуються або переховувалися малярські роботи Т. Г. Шевченка» (с. 173–184), «Репродукції малюнків Т. Г. Шевченка» (показчик мав би обіймати сторінки із 185 до 195, але текст обривається на сторінці 192), «Показчик репродукцій» (с. 209–213), «Додатки» (с. 214), «Помилки» (с. 215–216). Отже, розглянутий примірник є дефектним, в альбомі ілюстрацій бракує сторінок 225–256, натомість продубльовано сторінки 129–192; щодо текстової частини, то в ній бракує сторінок 193–208 (тобто не повністю подано показчик «Репродукції малюнків Т. Г. Шевченка», відсутній «Показчик імен і назв»). Окремі таблиці з ілюстраціями відсутні.

Згідно з інвентарною книгою, цей примірник Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В. Заболотного (тоді – Наукова бібліотека Академії архітектури УРСР) придбала 1945 року (акт від 19 грудня 1945 року) разом із майже сотнею інших книг, імовірно, у видавництві АН УРСР (в інвентарній книзі зазначено «Изд. АН УССР»). Те, що восьмий том з'явився в колекції закладу, видається цілком логічним, адже в 1944–1948 роках, тобто в період становлення¹³³, його очолювала М. Вязьмітіна¹³⁴, колишня аспірантка О. Новицького й подруга його доньки Марії. Мало того, після переходу М. Вязьмітіної 1948 року на роботу в Інститут археології АН УРСР, посаду директора бібліотеки обійняла М. Новицька¹³⁵. Як бачимо, заклад, що спеціалізується на літературі з будівництва, архітектури та декоративно-вжиткового мистецтва, виявився надійним місцем зберігання «репресованого» видання.

Історія підготовки й нищення тому пластичної спадщини Т. Шевченка, безперечно, не вичерпується розглянутими матеріалами, проте, гадаємо, вони дозволили увиразнити як основні проблеми, з якими зіткнулися вчені при її підготовці, так і можливості використання напрацювань О. Новицького його непримиренними опонентами, які невдовзі після смерті дослідника, арешту й заслання Ф. Ернста розробляли аналогічну проблематику. Подальші архівні розшуки,

як і виявлення кожного нового примірника віддрукованих матеріалів восьмого тому, поглиблять наші знання про цю знакову

працю, а також допоможуть уточнити час і обставини її знищення.

ДОДАТОК

МАЛЯРСЬКІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА

Олекса Новицький

Вступ. Огляд літератури: а) описи малюнків, б) видання знімків, в) оцінка художньої діяльності Шевченкової¹³⁶.

Творчість Шевченка, як маляра, давно вже притягала увагу його дослідувачів та біографів. І це цілком зрозуміло. Навіть люди[,] мало причетні до мистецтва[,] не могли не зацікавитися цим, знаючи, що вже змалку Шевченко виявив непереможне поривання до малярства, що це поривання привело його[,] нарешті[,] до Академії Мистецтв, де він став одним із улюблених учнів тодішнього світила Академії, Карла Брюлова, набув собі титул «свободного художника», а згодом і академіка. Протягом усього життя непереможно тягло його до цього мистецтва: «И ко всему этому мне еще запрещено рисовать! Отнять благороднейшую часть моего бедного существования!» – писав він у засланні*. «Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы произнести такого холодного, нечеловеческого приговора!»¹³⁷ Самое мучительное для меня то, что мне рисовать не позволяют**», «смотреть и не рисовать – это такая мука, которую поймет один [только] истинный художник»***.

Усе це показує, що малярство було його справжнім покликанням, якого не могла приглушити в ньому навіть його першорядна поетична обдарованість. Отже[,] не диво, повторюю, що кожного, хто тільки студіював Шевченка, цікавило питання про значіння

цієї сторони його хисту. Та[,] проте[,] ще не-давно висновки дослідувачів були просто протилежні. Одні вважали, що Шевченко народився маляром, а літературна справа згубила його; інші[,] навпаки, твердили, що в малярстві він був лише фотографом оточення і, що твори його пензля чи то олівця цікаві тільки тому, що з нього був великий[ий] поет. Одні докоряли йому тим, що рисунки й малюнки його не відповідають його поетичним ідеалам; інші, навпаки, бачили в цьому позитивний бік, запевняючи, що поетичні його ідеали шкодили його малярській творчості.

Розроблення питання почалося через п'ятнадцять років по смерті Шевченка, причому вся ця література різко поділяється на дві групи: з одного боку[,] ми бачимо старання зібрати докупи відомості про малюнки його, де й які саме збереглися, а деякі з них видати; з другого боку – зробити оцінку його художньої діяльності.

Щодо опису малюнків, то перший цю справу почав В. П. Горленко. У журналі «Кіевская Старина» 1886 р. надруковано його статтю: «Альбомы и рисунки Шевченка въ собраніи В. [В.] Тарновскаго», де він взявся до опису найбільшої й до нашого часу збірки творів Шевченка¹³⁸. Тому що всякий початок діла буває особливо важкий, він не уник тут деяких недокладностей, – напр.[иклад,] сцену арешту Пугачова він¹³⁹ зазначив просто: «арест какого-то бородача»¹⁴⁰, і т. п. Але треба бути вдячним йому за його ініціативу.

Зрештою[,] він на тому не спинився. У тому ж журналі р. 1888 він умістив ще дві статті: «Иллюстраціи Шевченка» (кн. 2) і «Картины, рисунки и офорты Шевченка»

* Дневник 19 червня 1857 р. [тут і далі підрядкові примітки О. Новицького. – / Х.].

** Лист до С. С. Артемовського, 1 липня 1852 р.

*** Лист до княжни В. М. Реп[н]иної, 24 жовтня 1847 р.

(кн. 6)¹⁴¹. Остання стаття бере вже значно ширшу тему, – тут автор не обмежується якоюсь однією збіркою, а наміряється подати звістки про всі відомі малюнки Шевченка, де б і у кого б вони не були.

За його прикладом, у 1894 р. у тому ж журналі вмістив статтю О. Русов «Коллекція рисунковъ Т. Г. Шевченка» (кн. 2), де досить докладно описав теж велику збірку А. О. Козачківського, що мала до 281 речей, з яких більшість перейшла потім до Музею Тарновського¹⁴².

А року 1895 вийшов славетний труд Д. О. Ровинського¹⁴³ «Подробный словарь русских гравировъ», де зібрано всі офорти Шевченка¹⁴⁴. Це вже зроблено з усією умілістю великого знавця гравюри[,] і навіть за цей час виявилась там тільки одна помилка – це про «Короля Лира», що його він прийняв за офорт¹⁴⁵.

У своєму поповненні до роботи Д. О. Ровинського під назвою «Матеріяли до словника українських гравірів[»], («Українська книга» XVI, XVII, XVIII ст.[.] ДВУ[.] К.[.] 1926[.] стор. 340–342), П. Попов занадто довірливо поставився до таких матеріалів, як Д. Дорошенко та К. Широцький й каже[:] «Ровинському відомо 27 офортів Шевченкових. В пізніших спеціальних статтях кількість гравюр збільшується до 30 (Горленко, Дорошенко) та навіть і до 35 (Широцький)»¹⁴⁶. Але Д. Дорошенко ці три додаткові офорти рахує такі: 1) [«]Киргизський хлопець біля груби[»] – офорт Михайлова з рисунка Шевченкового, 2) «Аральський краєвид» – офорт О. М. Бутакової теж з його рисунка та «Жінка на колінах перед чорницею» [–] невідомо чия ксилографія¹⁴⁷. Щодо Широцького, то він каже просто: «всех офортів Шевченка около 35-ти[»]¹⁴⁸ і рахує, як Шевченкові, згаданий офорт Михайлова, гравюру К. Афанасьєва¹⁴⁹ «Циган», офорт Шевченків «Вірсавія» з картини Брюлова рахує під цією назвою та ще вдруге – під назвою «Одалиска», рахує «Український пейзаж» – роботу не Шевченкову. Нарешті[,] П. Попов вважає за «безперечний» додаток до списку Д. О. Ровинського портрет Ольдриджа, а це зовсім не гравюра[,] а фотознімок з рисунка Шевченкова олівцем¹⁵⁰.

Нарешті, р. 1900 вийшла праця Б. Д. Грінченка: «Каталогъ Музея украинскихъ древностей В. В. Тарновскаго[,] т. II»¹⁵¹, яку він зробив дуже старанно й досить докладно. Навіть тепер не багато доводиться робити поправок до неї. Беручи на увагу, яка важ-

*А саме: альбом № 143 у нього залишився неописаний, а нагадані з нього тільки деякі малюнки. Малюнок у листі № 1 не помічено зовсім; не цілком прочитано підписи у №№ 150, 178, 179; невірно зазначено час, коли зроблено малюнки №№ 347–353, – їх віднесено до часу заслання, тоді як на малюнків № 348 такий саме жук, як на малюнків «Діоген», що[,] безумовно[,] відноситься до часу до заслання [тривалий час сепію «Діоген», як і інші аркуші т. зв. «Сюїти самотності», відносили до академічного періоду творчості Т. Шевченка, а з 1939 – до часу заслання; вказані О. Новицьким етюди відповідно датують 1854 і 1856 роками. – *І. Х.*]; № 384, 385 і 386, що виображають Хмельницького з сином перед кримським ханом, віднесено до 1859–1861 р., але після листа Богдана Залізького [у тексті помилка, насправді йдеться про лист Броніслава Залеського. – *І. Х.*] від 20 серпня 1857 р. треба їх віднести до часу перебування Шевченка у Нижньому; час виповнення малюнків Ч.Ч. 394, 395 і 396, що виображають жінку, що спить, зовсім не було визначено, а зараз через їх відношення до малюнку, що у збірці Різьвого, вони відносяться до 1840 р. [нині № 394 і 395 визначаються як рисунок і ескіз до офорту «Натурщица» і датуються 1860 роком. – *І. Х.*]; так саме й малюнки 376 і 377, які було віднесено до 1859–1861 р. [рисунки «Сама собі в своїй господі» та «У гаремі» нині датують 1858 роком. – *І. Х.*]. Довелося змінити назви: в альбомі № 144, на стор. 14 відв.[орот] було зазначено просто «Пейзаж», зараз зазначено: «Весняний повінь на Дніпрі»; № 164 було «Старинное здание в украинском селе» – зараз: «Синагога»; № 169 було: «слабый эскиз лежащей женщины» – зараз: эскиз для «Гладиатора»; № 170 – те ж (два ескизи); № 173 було «Дівчина з рушником», зараз гадаю, що це «Пані Сотниківна»; № 208 було: «Берег Аральського моря», зараз – «Низький берег острова Миколи»; №№ 275 і 276 «Ток-пак-атысе-ауль» було віднесено до Каспійського моря, але це є скеля на Аральському морі; так само й Біш-Кум (№ 282) є урочище теж при Аральському морі; № 306 було: «Под хатою два скованих [тут помилка, треба «скованных». – *І. Х.*]...», зараз – «Блудний син» [згодом дослідники відкинули належність сепії «Циган» до серії «Блудний син». – *І. Х.*]; № 309 було: «Вид поселения с церковью в центре», зараз – «Новопетровська фортеця»; № 310 було: «Поселение на возвышенности, впереди несколько деревьев и киргизская кибитка», зараз: – «Сад, що Шевченко насадив біля Новопетровської фортеці»; № 311 було: «Поселение над берегом моря», зараз: – «Новопетровська фортеця»; № 312 було: «Справа домик с будкой часового, слева вдали [–] укрепление», зараз теж «Новопетровська

на річ хронологізація малюнків, як пильно треба студіювати до неї літературні джерела, стежити за змінами в манері малювання артиста, порівнювати одні малюнки з другими і т. д., треба зазначити, що ця праця Грінченкова для свого часу була оброблена надзвичайно добре.

Після того таких праць не було, аж до р. 1914, коли вийшла моя робота: «Шевченко, як маляр»*, де дано по можливості повний для того часу реєстр малярських творів Шевченка, «що дійшли до нас, або про які маємо звістки». Реєстр цей поділявся на чотирнадцять відділів, у кожному

фортеця»; № 314 було: «Укрепление над обрывом», зараз: «Вид з Новопетрівської фортеці»; № 317 було: «Слева степь, справа возвышенность», зараз: – «Новопетровська фортеця»; № 318 було: «Берег с зданиями», зараз: – «Новопетровська фортеця»; № 322 було: «Дома [тут помилка, треба «долина». – І. Х.] среди гор», зараз: – «Новопетровська фортеця»; № 324 було «Несколько построек», зараз: – «Новопетровська фортеця»; № 326 було «Скалы, на них здания», зараз: – «Новопетровська фортеця»; № 327 – те ж; № 342 було: «Степные возвышенности», зараз: – «Новопетрівська фортеця»; № 348 відвор.[от] було: «обнаженные фигуры», зараз: «Діана й Ендіміон» [згодом сюжети ескізів та начерків визначали як «Мілон Кротонський», «Селена й Ендіміон». – І. Х.]; № 365 було «Город, на первом плане – набережная», зараз: – «Будинок коменданта у Новопетровську»; № 366 було: «Река, на ней суда», зараз: – «Волга»; № 367 було: «Река, справа высокий берег, несколько судов», зараз: – «Низький берег Волги» [насправді, на рисунку зображені як низький, так і високий береги Волги. – І. Х.]; № 402 було: «Высокий берег с церковью над рекой», зараз: – «Вид на Старий Київ» [згодом схилилися до того, що на рисунку зображено Вишгород. – І. Х.]; № 403 було: «Пристань у города», зараз: – «Вид Подола у Києві» [нині зображення визначається як «Вид Нижнього Новгорода». – І. Х.]; № 404 було: «Город, на первом плане деревья», зараз: – «Вид Києва» [пізніше Шевченкове авторство твору відкинули. – І. Х.]; № 420 було «Набросок стоящего мужчины», зараз гадаю, що це ілюстрація до «Головатого». Помилково зазначено на № 173: «рисунки рук к фигуре Катерины», тоді як це є руки «пані Сотниківни» [нині вважають, що зліва – руки для «Катерини», справа – для «Панни Сотниківни». – І. Х.]; № 429 зазначено: портрет княжни В. М. Репніної, але це не її портрет. Нарешті[,] № 387 «Ярмарок» не певне, щоб це був твір Шевченка, як про це я скажу далі. Крім того[,] знайдено декілька ще не зареєстрованих раніше малюнків.

* Тарас Шевченко, як маляр. Львів–Москва. 1914. Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

відділі речі розміщено у хронологічному порядку. Тепер я признав такий розпорядок непотрібним і замінив його загальнохронологічним. Крім того[,] за ці десять років знайдено чимало речей, на той час невідомих, а деякі речі тепер пощастило визначити вірніше.

Рівночасно з такими працями йшло і видання знімків Шевченкових художніх творів. Коли не помиляюся, то початок поклав тут журнал «Пчела», що р. 1876 видав деякі з малюнків, але, на жаль, крім автопортрету, всі в гравюрах на дереві, що дуже значно змінює їх характер. До того ж[,] серед малюнків Шевченкових знаходимо такі, як[,] наприклад, «Руїни дому Хмельницького в Суботові[»] Шевченка, в дійсності це є знімок з картини олійними фарбами В. І. Штернберга: «Руїни у Коченівці», у маєткові Тарновського, яка належала В. В. Тарновському**.

Пізніше чимало видала уже в фототипіях «Кіевская Старина» та інші журнали («Русский Художественный Архивъ», «Искусство и Художественная Промышленность», «Искусство[»] і др.). З'являються[,] нарешті[,] вже й систематичні видання, як от: «Офорты Т. Г. Шевченка въ коллекции В. В. Тарновскаго. Кіевъ[,] 1891», «Ровинский Д. А. «Подробный словарь русских гравированных портретовъ. СПб. 1889»[»] 152. – Його ж «Подробный словарь русских гравированных портретовъ. СПб. 1895», «Малюнки Шевченка. СПб. 1911–1914», моя праця «Шевченко, як маляр» видання Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові та праця А. Скворцова 153 «Жизнь художника Тараса Шевченка». М. 1929.

Я не перераховую тут видань, де репродукції рисунків Шевченка не є мета видання. Про них – див. у реєстрі репродукцій.

Переходимо тепер до другої групи видань, до спроб оцінити художню діяльність Шевченкову.

Першу таку спробу зробив проф.[есор] А. Прахов, р. 1876, у журналі «Пчела» 154. Як піонер у цій справі він не уник багатьох помилок, як у хронології творів Шевченка, так і в самому описові їх. Так, наприклад,

** Кіевская Старина 1890, кн. III, стр. 532–533.

він повідносив малюнки, що зроблені для Археографічної Комісії, до часу після за- слання. Тому не дивно, що й висновки в нього вийшли цілком не вірні. Крім того[,] вони здаються трохи упередженими, а подеколи навіть суперечать між собою. Так, на початку художньої діяльності Шевченка А. В. Прахов добачає певну відмінність між його поезіями та малюнками: як поет, каже він, «був Шевченко реалістом і народником, а як маляр – класиком, і до реалістичного напрямку звернувся вже після заслання; але й потім, коли він брався до національних історичних сюжетів, то з-під пензля йому виходили не ті живі герої, що були в його поетичних творах, але холодні, причепурені на клясичний, умовний фасон»¹⁵⁵. Не торкаючися зараз питання про реалізм і народність творів Шевченка – про це говоритимемо далі – зверну тут увагу читачеві на те тільки, що проф.[есор] Прахов говорить про злам у художній діяльності Шевченка до заслання й після заслання, а тим часом сам не розрізняє речей, зроблених у першу і другу добу.

У тому ж 1876 р. писав про Шевченка Мікешін[,] але він сам признається, що мало бачив його творів, а працю олійними фарбами і зовсім не бачив¹⁵⁶, тому всі висновки його випадковій й побіжні.

Вищезгаданий В. П. Горленко не обмежився реєстр[а]ми Шевченкових праць, а пробував теж виявити художню їх вартість. Він бачив чимало малюнків нашого артиста, але, на жаль, дивився на них тільки як на ілюстрацію його життєпису та його поетичної творчості, оцінював їх тільки з цього погляду, тому і оцінка його вийшла надзвичайно побіжна та легковажна.

М. К. Чалий у своїй роботі «Жизнь и произведение Тараса Шевченка. К.[.] 1882» дав главу: «Шевченко, какъ живописецъ»¹⁵⁷, але він сам же каже, що «матеріаломъ для оцѣнки творческой дѣятельности Шевченка, какъ живописца, послужили намъ краткія замѣтки извѣстнаго художника Микешина и профессора Прахова»¹⁵⁸, а ми вже знаємо вартість цього матеріалу.

Академік М. Ф. Сумцов у ряді статей, хоч і не дав цільної оцінки малярської праці Шевченка, але зробив деякі важливі спос-

тереження, як, наприклад, виявив значіння рисунків Шевченка з боку етнографічного, зробив висновок, що Шевченко був більше гравер, аніж маляр. Дуже вдалу відповідь дає він на докір, який зробив Шевченкові О. Русов, що «поэт едва ли и пытался когда-нибудь сам изобразить карандашем на бумаге то, что вынашивал в себе в форме поэтических образов»¹⁵⁹. Звертаючи увагу на те, що є в Шевченка деякі ілюстрації і власних його творів, М. Ф. Сумцов каже: «Поэт и художник могут совмещаться в одном лице и часто совмещаются (Пушкин, Гоголь, Жуковский[, А. Майков]), но вряд ли может совмещаться в лице поэта [и] иллюстратор собственных его произведений. Для такого совмещения нет достаточно[го] психологического основания. Чуткая душа художника или поэта пользуется словом и¹⁶⁰ карандашом, как двумя разными орудиями, для достижения разных целей и в два молота восполняет свою жизнь[.] Воспроизведение в красках впечатления, пережитого ранее в слове, или¹⁶¹ обратно, не может интересовать ни художника, ни поэта, потому что такое копирование или подражание представляется по существу лишним»¹⁶².

Користуючись цією статтею М. Ф. Сумцова, або, принаймні, посилаючись на ню, М. Євшан робить зовсім несподівані висновки про малярську працю Шевченкову. Шевченко, каже він («Тарас Шевченко»[, К.[.] 1911: стор. 26)[,] [«]інстинктом чув нову атмосферу, з нервовим якимсь неспокоєм віддавався заняттям в Академії Художеств, чув якесь невдоволення безпричинне. Але таки вчився, підлягав тим псевдоклясичним шаблонам учителів. І тепер тільки ми можемо зрозуміти всю небезпеку його положення. Положення, в котрому він мусив, кермований особистою вдячністю, любов'ю до людей, присвоювати всякі чужі його натурі догми, окутувати мертвечиною свій свіжий буйний талант. І він таки присвоїв собі ту мертвечину, коли не як поет, то бодай, як маляр. Але він сам, власне, уважав малярство за свій справжній шлях. В ньому він не позбувся ніколи шаблону та поклонення великим майстрам, не станув ніколи на свої власні ноги. Він до смерті не міг визво-

литись з тої науки, з того ворожого життю клясицизму, і виголошував її, як свої власні, принципіальні погляди на мистецтво»¹⁶³. Як побачимо, висновки зовсім не вірні.

Чимало статей присвятив Шевченкові К. Широцький, розглядаючи його діяльність з різних боків, то як ілюстратора, то як портретника, то як гравера, то як скульптора, і т. д.; на жаль[,] тільки усі вони характеризуються звичайною для цього автора побіжністю й необгрунтованістю. Так, наприклад, у статті «Скульптура Т. Шевченка[»] («Рада»[, 1914 р.,] № 48) він пише: «Техніка ліплення [була] Шевченкові мало знайома», а через декілька рядків – «З листування поета стає зрозумілим, [однак,] що техніку нового для себе діла він знав як слід»¹⁶⁴.

Користуючися матеріалом, який тільки попадає йому під руку, він подає в статті «Карикатури Шевченка» (тамож[, 1914 р.,] № 51) давно спростований анекдот про портрет генерала на вивісці¹⁶⁵.

Глузування Шевченка над виображенням Спаса в церкві Юрія в Нижньому Новгороді, коли він каже, що він «подумал, что это индейский Ману или Вишну»¹⁶⁶ заблудил в християнское капище полакомиться ладаном и деревянным маслицем», Широцьки[й] тлумачить так, що Шевченко «вгадав тут вплив індійський» («Заняття Т. Шевченка старовиною». «Рада»[, 1911 р.,] № 49)¹⁶⁷.

Рисунки з офорту Рембрандтова «Смерть Марії[»] він вважає за ескізи до гравюри «Притча про виноградаря». («Туреччина в картинах Т. Шевченка»[, «Збірник пам'яті Тараса Шевченка». К.,] 1915)¹⁶⁸.

Але часом у нього є цікаві спостереження. Так, напр.[иклад,] у цій останній статті він ставить у зв'язок уживання турецьких мотивів у Шевченка з модою того часу на Туреччину і в літературі, і в хатніх обставинах, – у вишиваних подушках, тощо.

Виступали на цій ниві навіть і нефахівці мистецтвознавства, як[,] напр.[иклад,] П. Зайцев, або В. Щурат¹⁶⁹; було й інакше, напр.[иклад,] мистецтвознавець М. О. Марченко обмежився тільки описом одного малюнка¹⁷⁰. Так чи інакше, за останні часи, особливо з нагоди п'ятидесятирічних роковин смерті та сторічних народження Шевченка в р.р. 1911 і 1914 звернуто багато уваги на

цей бік його діяльності, а у вищезгаданому виданні «Малюнки Шевченка» надруковано спеціальну статтю О. Сластьона «Тарас Шевченко у мистецтві»¹⁷¹. Тут знаходимо ми висновок, що «Шевченко, як майстер, стояв на рівні свого часу та тодішньої техніки малярської[»], що «по своїм переконанням він був новатор-теоретик, але практично більшість його цілком реальних сюжетів все ж таки мають на собі виразну шкільну академічну печать», що він «перший своїми малярськими творами показав, що Україна мала свою історію і що сюжети її варті того, щоб на них зупинитися художникам», що взагалі «Шевченко був історико-жанристом чистої води»¹⁷². Не з усіма цими висновками можна згодитися, особливо тяжко погодитися з останнім із них, але власних міркувань я поки що не викладатиму, уважаючи, що повну відповідь на всі ці питання повинна дати ця моя праця.

Одночасно з останнім виданням вийшла й моя вищезгадана робота «Тарас Шевченко, як маляр»¹⁷³. Вона складалася з студій над малярською діяльністю Шевченка, реєстра праць його, що дійшли до нас, або про які маємо звістки, та альбома з 130 знімків робіт Шевченка. Як реєстр, так і знімки розподілено по групах: 1) автопортрети, 2) портрети, 3) краєвиди, 4) побутові сюжети, 5) історичні, 6) релігійні, 7) алегорії та мітологія, 8) ілюстрації, 9) анатомія та етюди з натури, 10) копії, 11) офорти, 12) скульптурні праці, 13) архітектурні проєкти й 14) речі[,] які приписують Шевченкові. Всіх речей зареєстровано 651, крім 14 непевних. Тут вперше говорилося про Яна Рустема, як про учителя Шевченка, виявлено справжнє значення ілюстрацій до Короля Ліра, вперше об'єднано усю серію малюнків «Притчі про блудного сина», проведено паралель між Шевченком і Гогартом. Були[,] звісно[,] й помилки, – про них я скажу далі.

Була спроба розглянути і естетичні погляди Шевченка (стаття Д. Антоновича в «Літературно-Науковому Віснику», 1914 р.,] кн. II, стор. 258–265), але не можу назвати її вдалою. Автор називає Шевченка «академістом»[,] цебто представником того напрямку, якого трималася

Академія першої половини XIX в., тоді, як ми побачимо далі, він далеко випередив і так званих «Передвижників». Він нотує негативне ставлення Шевченкове до реалістичного напрямку і бачить ознаки цього ставлення в тому, що він зневажав учня Венеціанова, С. К. Зарянка, що[,] до речі[,] зі своєю «дагеротипною» манерою зовсім не був представником Венеціанівської школи: докоряє йому приятелювання з А. М. Мокрицьким, який перейшов од Венеціанова до Брюлова, захоплювався Брюловим, а потім, [«]ставши професором московської Школи Живописи и Ваяния», навчав, що «натура-дура»¹⁷⁴. Але, почавши з того, що можна бути дружнім з людиною і не поділяти її естетичних поглядів, треба звернути увагу на те, що такий погляд, як «натура-дура» зовсім не був поглядом К. П. Брюлова, Брюлов, навпаки, вимагав, щоб учні його студіювали натуру й не малювали «отсебячини». Ставить він за провину Шевченкові і те, що той нібито мало цинив наші старовинні дерев'яні церкви, але тут, певне, виявилася у Шевченка властивість людини недооцінювати того, до чого звикло око і що тому здається річчю звичайною.

Року 1929 вийшла робота А. Скворцова: «Жизнь художника Тараса Шевченка», видана АХР з реклямною передмовою, де сказано, що «здесь мы впервые узнали, что Шевченко не только крупнейший национальный поэт Украины, но также интересный и значительный художник»¹⁷⁵. Наскільки це відповідає дійсності[,] читач вже бачив із попереднього обліку літератури.

Справді[,] цю книжку складено непогано, але автор не тільки не відкриває нам якихось невідомих досі рис художньої творчості Шевченка, а не використовує навіть як слід того, що було вже відомо. Так, наприклад, він каже, що Шевченко «делает офорт[ы] с его (Рембрандта) "Притчи о виноградарях", автопортрета, Лазаря и других»¹⁷⁶, тоді як ані з автопортрету Рембрандта, ані з Лазаря офортів Шевченкових немає¹⁷⁷; офорт Михайлова «Мальчик киргиз, согревающийся у печки» він приписує Шевченкові. Він оповідає про Шевченка: «душевные муки перед

академической оценкой программы на золотую медаль»¹⁷⁸ і додає тут цитату з «Художника»; але в цьому місці Шевченко якраз розповідає не про себе, бо він на золоту медалью не конкурував. Каже він, що в Шевченка «пейзажи[,] писаны[e] большей частью акварелью»¹⁷⁹, тоді як незрівняно більшу частину їх зроблено олівцем. Таких помилок чимало, усіх їх перерах[ов]увати тут не варто. Але все ж і те добре, що вийшла така книжка. Видана вона гарно, додано тут 13 репродукцій творів Шевченка і все ж вона знайомить російську людність з малярською діяльністю Шевченка.

Нарешті[,] року 1930 в книжці № 3 «Червоного шляху» надрукована стаття К. Сліпка-Москальціва «Т.[арас] Шевченко, як художник», що ставить малярську працю Шевченка дуже високо: «Шевченко, [–] каже він, – по суті стає основоположником нового українського мистецького руху і являє собою найактивнішу постать на першому етапі розвитку нового українського мистецтва»¹⁸⁰.

Це він доводить, як з боку змісту, так і з боку форми виконання.

Цілком згоджуюся з усіма висновками автора, зауважу лише, що він помилково приписує картину «Христос» пензлю Шевченка і бачить тут вплив К. Брюлова, тоді як досить порівняти його з відомою картиною Ф. Бруні: «Моление о чаше», щоб переконатись, що цей «Христос» не має ніякого відношення, ані до Шевченка, ані до Брюлова.

Крім того, на жаль[,] стаття надрукована з такими опечатками в прізвищах, що не всякий читач може розібратися в них, так, наприклад, з'являється маляр Лисенко; по переліку його работ можна урозуміти, що це Лосенко, таким же чином Лапченко переробився в Ланченко, Шибанов у Шибкова – це[,] принаймні[,] в невідомі прізвища. Не минула мене ця участь: мене названо О. Новаківським.

Але це дрібниці. Сама ж стаття належить до найкращих робіт у цьому питанні.

Вищезгадана моя робота «Шевченко, як маляр» видання Наукового Товариства імені Шевченка з приводу ювілею 1914 р.¹⁸¹ (інші її видання я не беру, тому що вони ввійшли в це видання) лягла в основу тепе-

рішньої моєї праці. Звісно за цей час чимало з'явилось нового матеріялу, чимало зроблено спостережень, так що вона значно збільшилася, як у своїй вступній частині, так і в описовій. Замість 650-ти робіт Шевченкових тепер ми маємо вже понад 1000. виправлено помилки в оприділеннях рисунків. Тоді в усіх назвах я йшов за «Каталогом Музею В. В. Тарновського[...], що склав Б. Д. Грінченко¹⁸², тепер багато назв змінилося, – так[,] цілий ряд красвидів Новопетровського зазначалося у Грінченка «Вид поселения с церковью в центре», «Поселение над берегом моря», «Справа домика с будкой часового, слева вдали [-] укрепление», «Укрепление над обрывом» и т. д. Сад, що Шевченко насадив біля Новопетровської фортеці, називався «Поселение на возвышенности, впереди несколько деревьев и киргизская кибитка», ескіз для «Гладіатора» був зазначений «слабый эскиз лежащей женщины», вид Подола у Києві – «Пристань у города», «Ток-пак-атисье-аулье» – скала на березі Аральського моря була віднесена до Каспійського моря і т. д. Таких помилок виправлено понад 30. Усім рисункам зроблено докладний опис, всі їх хронологізовано. Остання робота остільки важка, що певне тут не минути помилок, все ж таки фундамент тепер є.

У вступній частині, крім загальної переробки її, додано огляд попередньої літератури, окремі розділи про тематику, про композицію та трактовку, про малярську фактуру Шевченкову, реєстр репродукцій його малюнків, р[е]єстр збірок його мистецьких творів та[,] крім того[,] бібліографічний покажчик матеріялів для студіювання мистецької діяльності Шевченка.

¹ У фаховій літературі вживалися різні означення Шевченкового пластичного доробку. Так, О. Новицький у своїх працях, включно з восьмим томом Повного зібрання творів Т. Шевченка, називав його «малярськими творами», хоча, крім власне малярства, він охоплював твори графіки, скульптури й архітектурні проекти, креслення. Така невизначеність понятійно-термінологічного апарату загалом характерна для українського мистецтвознавства першої третини ХХ ст., хоча вже в рецензії Д. Багалія на укладені О. Новицьким коментарі до Шевченкових

творів було зауважено цю невідповідність. Натомість у повесенний час здебільшого превалювало означення «мистецька спадщина» (саме під такою назвою вийшли у світ чотири томи пластичного доробку митця в 1961–1964 роках), яке, на жаль, вживається донині (прикладом цього, зокрема, є сьомий том сучасного Повного зібрання творів Т. Шевченка), хоча, зрозуміло, що до мистецької спадщини Т. Шевченка належать не лише його картини, малюнки тощо, але й літературні твори. Найбільш адекватне означення дали упорядники дванадцятого тому «варшавського» Повного видання творів Т. Шевченка – «пластична творчість». Саме пластична, а не образотворча, позаяк у повних зібраннях поряд із творами образотворчого мистецтва (малярство, графіка, скульптура) фігурують архітектурні проекти, креслення

² Владич Л. Три невідомі роботи Т. Г. Шевченка / Л. Владич // Образотворче мистецтво. – 1939. – № 2–3. – С. 71.

³ Шагинян М. Шевченко / Маризетта Шагинян. – М.: Художеств. лит., 1941. – С. 120.

⁴ Там само.

⁵ Бутник-Сіверський Б. Про видання малярської спадщини Т. Г. Шевченка у зв'язку з підготовкою академічного видання його творів / Б. Бутник-Сіверський // Вісник Академії наук УРСР. – 1953. – № 6. – С. 8.

⁶ Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 10 т. Т. 7, кн.1. Живопис, графіка 1830–1847 / Тарас Шевченко. – К.: АН УРСР, 1961. – С. Х. Натомість у значно розлогішій передмові до першого тому Шевченкової «Мистецької спадщини» у чотирьох томах (у п'яти книгах) Б. Бутник-Сіверський не згадав роботи попередника навіть у завуальованій формі (див: Бутник-Сіверський Б. Передмова / Б. Бутник-Сіверський // Шевченко Т. Мистецька спадщина. У 4 т. Т. 1, кн. 1 / Тарас Шевченко. – К.: АН УРСР, 1961. – С. X).

⁷ Див., наприклад: Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 10 т. Т. 7, кн. 2. Живопис, графіка 1830–1847 / Тарас Шевченко. – К.: АН УРСР, 1961. – С. 1, 13.

⁸ Серета Є. О. Дослідження і популяризація мистецької спадщини Т. Г. Шевченка при радянській владі / Є. О. Серета // Питання шевченкознавства. – К.: Молодь, 1968. – Вип. 4. – С. 123–124.

⁹ Шевченківський словник. У 2 т. Т. 2. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1978. – С. 56, 386.

¹⁰ Шевченко Т. Повне видання творів. У 16 т. Т. 12. Пластична творчість Т. Шевченка / Тарас Шевченко. – Варшава; Львів: Укр. наук. ін-т, 1937. – С. 5–6.

¹¹ Міяковський В. Проект академічного видання Шевченка 1933 р. // Шевченко. – Нью-Йорк, 1953. – Річник 2. – С. 32.

¹² Міяковський В. Четвертий том Кобзаря за редакцією Л. Білецького / В. Порський // Шевченко. – Нью-Йорк, 1956. – Річник 5. – С. 44.

¹³ Кравців Б. Мистецька спадщина Т. Шевченка і її вивчення / Богдан Кравців // Шевченко Т. Повне видання творів. У 14 т. Т. 11. Шевченко-маляр, гравер і скульптор / Тарас Шевченко; праці Д. Антоновича і П. Зайцева; передм. Б. Кравцева. – Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1963. – С. 7–8.

¹⁴ *Тарахан-Берега З. П.* Шевченко – поет і художник / З. П. Тарахан-Берега. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 25.

¹⁵ *Тарахан-Берега З.* Олекса Новицький – дослідник і популяризатор творчості Тараса Шевченка / Зінаїда Тарахан-Берега // *Образотворче мистецтво.* – 1987. – № 5. – С. 22–23.

¹⁶ *Грабович Г.* Епілог : прихований Шевченко (Підтексти самозбереження та рецепції) / Шевченко, якого не знаємо (3 проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Григорій Грабович. – К. : Критика, 2000. – С. 267.

¹⁷ *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка : здобутки і перспективи дослідження / Володимир Яцюк // *Українська академія мистецтва : дослідн. та наук.-метод. пр.* – К., 2001. – Вип. 8. – С. 128; *Білокінь С.* Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено : (1920–1941) / Сергій Білокінь // *До джерел : зб. наук. пр. на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.* У 2 т. Т. 2. – К. ; Львів, 2004. – С. 575.

¹⁸ *Білокінь С.* Про видання, заборонені на стадії верстки... – С. 575–580.

¹⁹ Наприклад, див.: *Білокінь С.* Большевики й академічний Шевченко / Сергій Білокінь // *Персонал плюс.* – 2004. – 29 берез.–4 квіт. – С. 7; *Білокінь С.* Шевченкознавчі праці Федора Ернста / Сергій Білокінь // *Слово і час.* – 2004. – № 7. – С. 30–34; *Білокінь С.* В обороні української спадщини : історик мистецтва Федір Ернст / Сергій Білокінь. – К., 2006. – С. 199–204.

²⁰ *Бонь О.* Академік Олекса Петрович Новицький : наукова та громадська діяльність / Олександр Бонь. – К. : Рідний край, 2004. – С. 52–55.

²¹ Там само. – С. 55.

²² *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 7. Мистецька спадщина. Живопис і графіка, 1830–1843 / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 10.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – С. 355 [та ін.].

²⁵ *Удріс І.* До питання про українське мистецтвознавство першої чверті ХХ століття : дослідницькі праці О. Новицького / Ірина Удріс // *Мистецтвознавство України.* – К., 2007. – Вип. 8. – С. 283.

²⁶ Про О. Новицького детальніше див.: *Бонь О.* Академік Олекса Петрович Новицький : наукова та громадська діяльність / Олександр Бонь. – К. : Рідний край, 2004. – С. 219.

²⁷ *Новицький А.* История русского искусства с древнейших времен. В 2-х т. Т. 2 / сост. А. Новицкий. – М. : Изд. В. Н. Линд, 1903. – С. 99, 115, 148, 264–265, 483.

²⁸ К. Ф. Юнге : некролог // *Рада.* – 1913. – 26 янв. (9 лют.); *Смерть приятельки Т. Шевченка* // *Діло.* – 1913. – 13 лют. (31 січ.).

²⁹ *Бонь О.* Академік Олекса Петрович Новицький... – С. 46–47.

³⁰ Каталог Шевченковской выставки в Москве по поводу пятидесятилетия со дня его смерти. 1861–1911. – М. : [Тип. П. П. Рябушинского], 1911. – 27, [1] с., 4 л. ил.

³¹ *Бонь О.* Академік Олекса Петрович Новицький... – С. 49–50.

³² *Новицький О.* Шевченко як маляр / Ол. Новицький // *Літературно-науковий вісник.* – 1911. – Т. 54, кн. 4. – С. 79. Див. також: *Новицький А.* Шевченко как художник / А. Новицкий // *Наш журнал.* – 1911. – № 4. – С. 43; *Новицький О.* Шевченко як маляр / Ол. Новицький // *На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка : збірник, посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченка.* – М. : Тип. К. Л. Меньшова, 1912. – С. 105.

³³ Там само.

³⁴ *Новицький О.* Шевченко як маляр / Ол. Новицький // *Літературно-науковий вісник.* – 1911. – Т. 54, кн. 4. – С. 83. Див. також: *Новицький А.* Шевченко как художник / А. Новицкий // *Наш журнал.* – 1911. – № 4. – С. 46; *Новицький О.* Шевченко як маляр / Ол. Новицький // *На спомин 50-х роковин смерті Тараса Шевченка : збірник, посвященный памяти Тараса Григорьевича Шевченка.* – М. : Тип. К. Л. Меньшова, 1912. – С. 115.

³⁵ *Новицький О.* Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка / Ол. Новицький // *Сяйво.* – 1914. – № 2. – С. 57–59; *Новицький О.* Шевченко та Гогарт / Ол. Новицький // *Шевченківський збірник.* – Пг., 1914. – Т. 1. – С. 127–134.

³⁶ *Новицький О.* Шевченко як маляр / Ол. Новицький. – Львів ; М. : НТШ, 1914. – 89 с. : іл.

³⁷ *Шероцький К.* [Рецензія] / К. Ш. // *Украинская жизнь.* – 1914. – № 11–12. – С. 111. – Рец. на кн.: *Новицький О.* Шевченко як маляр / Ол. Новицький. – Львів ; М. : НТШ, 1914. – 89 с. : іл.

³⁸ *Сластьон О.* [Рецензія] / П. С. // *Україна.* – 1914. – Кн. 3. – С. 100. – Рец. на кн.: *Новицький О.* Шевченко як маляр / Ол. Новицький. – Львів ; М. : НТШ, 1914. – 89 с. : іл.

³⁹ О. Новицького було обрано дійсним членом (академіком) ВУАН по Кафедрі історії українського мистецтва 26 червня 1922 року (див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. І, од. зб. 26255, арк. 1).

⁴⁰ *Яцюк В.* Малярство і графіка Тараса Шевченка... – С. 125.

⁴¹ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 106, арк. 1. Про історію підготовки четвертого й сьомого томів коротко оповів С. Єфремов у передмові «Од редактора», уміщеній у четвертому томі Повного зібрання творів Т. Шевченка (див.: *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. Т. 4. Щоденні записки (Журнал) : текст, первісні варіанти, коментарій / Тарас Шевченко ; ред. і вступ. слово С. Єфремова. – [К.] : ДВУ, 1927. – С. V–VIII).

⁴² Історія Академії наук України. 1918–1923 : документи і матеріали / [упоряд.: В. Г. Шмельов, В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговський, Н. М. Монастирецька, Л. І. Стрельська]. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 395–396; *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. Т. 4. Щоденні записки (Журнал) : текст, первісні варіанти, коментарій / Тарас Шевченко ; ред. і вступ. слово С. Єфремова. – [К.] : ДВУ, 1927. – С. V.

⁴³ *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. Т. 4. Щоденні записки (Журнал) : текст, первісні варіанти, коментарій / Тарас Шевченко ; ред. і вступ. слово С. Єфремова. – [К.] : ДВУ, 1927. – XL, 785 с.

⁴⁴ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 83, арк. 1–1 зв.

⁴⁵ *Новицький О.* Автопортрети Т. Г. Шевченка / Ол. Новицький // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. – К. : Сорабкоп, 1924. – Т. 1. – С. 119–125; *Новицький О.* Т. Г. Шевченко й друкарська справа / Ол. Новицький // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1–2. – С. 131–133; *Новицький О.* Шевченко та Рембрандт / Ол. Новицький // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 122–125; *Новицький О.* До портрета Шевченка, опублікованого В. О. Щавинським / Ол. Новицький // Україна. – 1925. – Кн. 1–2. – С. 140–141; *Новицький О.* Прийоми композиції в Шевченкових картинах / Ол. Новицький // Глобус. – 1928. – № 5. – С. 67–68; *Новицький О.* Відбудований малюнок Т. Шевченка / Ол. Новицький // Глобус. – 1928. – № 5. – С. 71.

⁴⁶ *Новицький О.* Примітки до малюнків / Ол. Новицький // Шевченко та його доба / під ред. С. О. Єфремова, М. М. Новицького, П. П. Филиповича. – [К.] : ДВУ, 1925. – 3б. 1. – С. 196–199; *Новицький О.* Примітки до малюнків / Ол. Новицький // Шевченко та його доба / під ред. С. Єфремова, М. Новицького і П. Филиповича. – [К.] : Книгоспілка, [1926]. – 3б. 2. – С. 167–168.

⁴⁷ Як відомо, коментарі цього академічного видання відзначаються надзвичайною ґрунтовністю, а їхній обсяг перевищує обсяг Шевченкових текстів, розміщених у кожному томі. Ось як виглядає лише один із коментарів О. Новицького (до Шевченкового листа С. Гулаку-Артемовському) про художника Андрія Гороневича: «Стор. 62, рядок 1. Гороневич Андрій Миколаєвич, художник. Народ. 1818 р., помер коло 1868 р. Освіту одержав у Ніжинському ліцеї кн. Безбородка, скінчивши курс року 1835; по тому вступив “вольноприходящим” учнем до Академії Мистецтв і працював там під керівництвом К. П. Брюлова. Року 1844 Гороневич одержав срібну медаль другої категорії. В. Перовський, що протегував Гороневичеві, викликав його до Оренбургу; тут він багато малював, особливо по тому, я одбув подорож по-за Аральське море. Року 1855 Гороневич був “назначен” в академики за картину “Спочин бухарського каравана в киргизькому степу” (Сборник матеріаловъ для исторіи Импер. Акад. Художествъ, т. III стор. 28 і 244; Лицей князя Безбородько. СПб. 1859, стор. 152; Рамазанов Н. – Матеріали для исторіи художествъ въ Россіи. Москва 1868, стор. 284–286; Кондаков С. Н. – Список русскихъ художниковъ, стор. 52).

Шевченко не любив цього свого “товарища по Академіи”. Опріч призириливої згадки в цьому листі: “И такие бывают люди на свете!” – маємо в листуванні ще кілька такого ж характеру. Одписуючи р. 1854 Бр. Залеському на якусь його звістку про Гороневича, Шевченко пише: “Гороневичу скажи, что в Бельгии и прославленным художникам делать нечего... впрочем, поклонися ему” (стор. 66). В дальшому листі ще одвертіше: “Ты мне в первый раз говоришь о Гороневиче довольно ясно, и я рад, что ты его, наконец, увидел с настоящего пункта. Как живописца я его не знаю, а как человек он дрянъ, это я знаю. Но бог с ним” (стор. 76)» (див.: *Шевченко Т.* Повне

зібрання творів. Т. 3. Листування : текст, коментарій / Тарас Шевченко ; ред. і вступ. слово С. Єфремова. – [К.] : ДВУ, 1929. – С. 585).

⁴⁸ *Єфремов С.* Щоденники, 1923–1929 / Сергій Єфремов ; [упоряд.: О. І. Путро, Т. В. Вересовська, В. А. Кучмаренко [та ін.] ; наук. ред. Е. С. Соловей]. – К. : Газета «РАДА», 1997. – С. 555.

⁴⁹ Історія Національної академії наук України, 1924–1928 : документи і матеріали / [упоряд.: В. А. Кучмаренко, О. Г. Лугувський, Т. П. Папакіна та ін.]. – К., 1998. – С. 361.

⁵⁰ Звідомлення І-го Істор.-філолог. відділу ВУАН за 1928 рік. (Звіт секретаря відділу академіка О. П. Новицького) // Вісті ВУАН. – 1929. – № 3–4. – С. 13.

⁵¹ Короткий огляд діяльності І-го відділу Всеукраїнської академії наук за жовтень–квітень 1928–29 р. // Вісті ВУАН. – 1929. – № 3–4. – С. 47.

⁵² Звіт про науково-дослідну роботу Київської філії з Інституту Т. Шевченка. За 1928/29 академічний рік (з 1/X 28 до 1/X 29 р.). – К., 1930. – С. 20.

⁵³ Звіт про науково-дослідну роботу Київської філії Інституту Т. Шевченка За 1929/30 академічний рік (з 1/X 29 до 1/X 30 р.). – К., 1931. – С. 12, 29, 35.

⁵⁴ *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. Т. 3. Листування : текст, коментарій / Тарас Шевченко ; ред. і вступ. слово С. Єфремова. – [К.] : ДВУ, 1929. – XIV, 1004 с.

⁵⁵ *Новицький О.* Т. Шевченко / Ол. Новицький. – [Х.] : Рух, [1930]. – 32 с., XXV арк. іл. – (Серія «Українське малярство»).

⁵⁶ Там само. – С. 29.

⁵⁷ Короткий огляд діяльності І-го відділу Всеукраїнської академії наук за жовтень–квітень 1928–29 р. // Вісті ВУАН. – 1929. – № 3–4. – С. 47.

⁵⁸ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 880, арк. 2.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Текст дослідження зберігається в особовому фондї дослідника (див.: ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 35), як і підготовчі матеріали (див.: ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 36–53).

⁶¹ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 35.

⁶² Йдеться про збірку рисунків олівцем і пером, придбану 1919 року М. Горьким у М. Бенкендорф-Закревської, яку згодом власник передав до Пушкінського дому, і вже звіди 1930 року вона надійшла до Інституту Тараса Шевченка в Харкові. Пізніше дослідники відкинули Шевченкове авторство цих рисунків (див.: *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. У 10 т. Т. 10. Живопис, графіка 1857–1861 / Тарас Шевченко. – К. : АН УРСР, 1963. – С. 85–86).

⁶³ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 33, арк. 4, 2, 3, 5, 6. Тут, як і в інших випадках, документи подаються зі збереженням правопису оригіналу, окрім написання слів разом / окремо / через дефіс.

⁶⁴ Там само. – Арк. 7–7 зв.

⁶⁵ Там само. – Арк. 1.

⁶⁶ Там само. – Од. зб. 29/1, арк. 26.

⁶⁷ Там само. – Арк. 1–397.

⁶⁸ Там само. – Од. зб. 33, арк. 8.

⁶⁹ Там само. – Од. зб. 29/1, арк. 1.

⁷⁰ Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та ет-

нології ім. М. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ), ф. 13, од. зб. 271, арк. 2.

⁷¹ Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки... – С. 576–577; *Тарахан-Береза* З. Олекса Новицький... – С. 23.

⁷² ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 137, арк. 1.

⁷³ Там само. – Од. зб. 138, арк. 1.

⁷⁴ Там само. – Од. зб. 118, арк. 1.

⁷⁵ М. Новицька, донька академіка О. Новицького, зазначала, що всі кольорові таблиці так і не було віддруковано (див.: *Білокінь* С. Про видання, заборонені на стадії верстки... – С. 577).

⁷⁶ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 29/1, арк. 10.

⁷⁷ Там само. – Арк. 26.

⁷⁸ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 27, арк. 7.

⁷⁹ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 2, арк. 22, *Білокінь* С. В обороні української спадщини... – С. 193–196.

⁸⁰ *Щербаківський* Д. Український портрет : виставка українського портрета XVII–XX ст. / Данило Щербаківський та Федір Ернст ; Всеукр. іст. музей ім. Т. Шевченка. – К., 1925. – С. 53–55.

⁸¹ *Ернст* Ф. Український портрет від кінця XVIII століття до наших днів / Федір Ернст // *Щербаківський* Д. Український портрет... – С. 32–33.

⁸² *Ернст* Ф. Виставка українського портрету XVII–XX століть / Федір Ернст // *Життя й революція*. – 1925. – № 11. – С. 58.

⁸³ *Шевченківська виставка* // *Пролетарська правда*. – 1928. – 21 січ.

⁸⁴ Див., наприклад: *Білокінь* С. В обороні української спадщини... – С. 192.

⁸⁵ *Шевченко* Т. Г. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 7. Мистецька спадщина. Живопис і графіка, 1830–1843. / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 461–462.

⁸⁶ *Кузьмін* Є. У Київському історичному музеї відкрилася виставка художніх робіт Т. Г. Шевченка... / К. // *Червоний шлях*. – 1927. – № 12. – С. 192. Упорядники сьомого тому Повного зібрання творів Т. Шевченка не розкрили криптонім «К.». Автор рецензії встановлений нами на підставі порівняння опублікованого тексту із двома рукописними варіантами рецензії, що збереглися в особовому фонді Є. Кузьміна в документально-архівному фонді Національного художнього музею України (далі – ДАФ НХМУ) (див.: ДАФ НХМУ, ф. 2, од. зб. 12).

⁸⁷ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 7, арк. 52 зв., 53.

⁸⁸ *Шевченківська виставка* у Києві // *Нове мистецтво*. – 1927. – № 28. – С. 15.

⁸⁹ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 7, арк. 60 зв., 61.

⁹⁰ Там само. – Арк. 66 зв.

⁹¹ Там само. – Арк. 69, 69 зв., 70, 70 зв., 71, 71 зв.

⁹² Там само. – Арк. 74.

⁹³ *Щепотьєва* М. Науково-дослідча кафедра мистецтвознавства в Києві в 1928–29 акад. р. / М. Щепотьєва // *Хроніка археології та мистецтва*. – 1930. – Чис. 2. – С. 88.

⁹⁴ *Ернст* Ф. Як збиралися малярські твори Шевченкові у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка / Федір Ернст // *Життя й революція*. – 1929. – № 3. – С. 122–130. Статтю Ф. Ернста

нещодавно надрукував американський журнал «Віра» (див.: *Ернст* Ф. Як збиралися малярські твори Шевченкові у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка / Федір Ернст // *Віра*. – 2003. – № 1. – С. 12–15), використавши текст, що зберігається в архіві Української вільної академії наук у США (Нью-Йорк). Щоправда, упорядники публікації помилково вважали, що раніше стаття не друкувалася й тому залишилася невідомою науковцям України.

⁹⁵ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 321, арк. 1.

⁹⁶ *Українське малярство XVII–XX сторіч* : провідник по виставці / Всеукр. іст. музей ім. Т. Г. Шевченка ; [за ред. і з вступ. нарисом Ф. Ернста]. – К., 1929. – С. 57–59.

⁹⁷ *Ернст* Ф. Виставка українського малярства XVII–XX століття у Всеукраїнським історичним музеї ім. Т. Шевченка / Федір Ернст // *Пролетарська правда*. – 1928. – 21 листоп.

⁹⁸ *Українське малярство XVII–XX сторіч* : провідник по виставці... – С. 52–53.

⁹⁹ *Ернст* Ф. [Рецензія] / Ф. Ернст // *Хроніка археології та мистецтва*. – 1930. – Чис. 1. – С. 84. – Рец. на кн.: *Скворцов* А. М. *Жизнь художника Тараса Шевченко* / А. М. Скворцов. – М. : Изд-во АХР, 1929. – 111 с. : ил.

¹⁰⁰ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 27, арк. 12–12 зв.

¹⁰¹ Там само. – Арк. 10.

¹⁰² ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 882, арк. 2–3.

¹⁰³ *Дорошевич* О. Академічне видання Шевченкових творів / Ол. Дорошкевич // *Бюлетень Комітету для видання творів Т. Г. Шевченка при II відділі Всеукраїнської академії наук*. – 1933. – Чис. 1. – С. 2.

¹⁰⁴ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 7, арк. 111 зв.

¹⁰⁵ ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 882, арк. 2–3.

¹⁰⁶ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 27, арк. 15; од. зб. 7, арк. 11 зв., 120 зв.

¹⁰⁷ *Дорошевич* О. Академічне видання Шевченкових творів... – С. 2–4.

¹⁰⁸ Там само. – С. 2.

¹⁰⁹ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 271, арк. 1–2.

¹¹⁰ Там само. – Арк. 1.

¹¹¹ Там само. – Арк. 2.

¹¹² Там само. – Од. зб. 7, арк. 120 зв.

¹¹³ *Білокінь* С. В обороні української спадщини... – С. 255.

¹¹⁴ НАФРФ ІМФЕ, ф. 13, од. зб. 149, арк. 114.

¹¹⁵ Там само. – Арк. 97, 111.

¹¹⁶ Академічне видання творів Т. Г. Шевченка // *Червоний шлях*. – 1933. – № 7. – С. 155.

¹¹⁷ Там само. – С. 155–156; *Новицький* М. *Проспект академічного видання «Творів Тараса Шевченка»* / Михайло Новицький // *Шевченко*. – Нью-Йорк, 1953. – Річник 2. – С. 34.

¹¹⁸ Академічне видання творів Т. Г. Шевченка // *Червоний шлях*. – 1933. – № 7. – С. 156.

¹¹⁹ *Білокінь* С. Про видання, заборонені на стадії верстки... – С. 579.

¹²⁰ Там само. – С. 578.

¹²¹ Детальніше див.: *Білокінь* С. *Большевики й академічний Шевченко*... – С. 7; *Бажинов* І. *Шевченкознавство* / І. Бажинов, Л. Генералюк, В. Мовчанюк, М. Павлюк, В. Смілянська, Н. Чамата //

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001 : сторінки історії. – К. : Наук. думка, 2003. – С. 187–189.

¹²² Раєвський С. Є. Проти буржуазно-націоналістичної фальсифікації Шевченка-художника / Раєвський С. Є. // За марксоленінську критику. – 1935. – № 1. – С. 64.

¹²³ Детальніше див.: Тарахан-Береза З. Олекса Новицький... – С. 22–23; Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки... – С. 575–580.

¹²⁴ Ходак І. Данило Щербаківський як збирач і популяризатор мистецької спадщини Тараса Шевченка / Ірина Ходак // Студії мистецтвознавчі. – 2006. – Чис. 1. – С. 107.

¹²⁵ Примірник має шифр 1935 // Ш-379, штемпель Державної публічної бібліотеки УРСР з інв. № 123080 Арх.

¹²⁶ Рукою Д. Багалія на титулі зроблено такі правки: «Українська» виправлено на «Всеукраїнська», а «Державне» – на «Об'єднане державне». Крім того, на титулі міститься резолюція Д. Багалія: «Можно друкувати. Відповідальний // редактор Творів Т. Шевченка. // Акад. Дмитро // Багалій. // 12.XI 1930 р. Харків.» (див.: ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 29/1, арк. 1).

¹²⁷ Пор. із відомостями Ф. Максименка (див.: Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки... – С. 578–579).

¹²⁸ Білокінь С. Про видання, заборонені на стадії верстки... – С. 578.

¹²⁹ Інв. № КН-8900, інв. № відділу 10733. Ми не мали можливості ознайомитися із примірником де візо.

¹³⁰ Толкачев З. Проти петлюрівської контрабанди на фронті мистецтвознавства / З. Толкачев, Є. Холостенко, С. Томах, В. Овчинников // Пролетарська правда. – 1933. – 8 трав.

¹³¹ Інформація Степана Захаркіна.

¹³² Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України, ф. 1092, оп. 3, од. зб. 188, арк. 7.

¹³³ Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В. Г. Заболотного була створена як Наукова бібліотека при Президії Української філії Академії архітектури СРСР 26 березня 1944 року.

¹³⁴ Корпусова В. М. Вязьмітіна Марія Іванівна / В. М. Корпусова // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 476.

¹³⁵ Студенець Н. В. Новицька Марія Олексіївна / Н. В. Студенець // Українська біографістика. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 488.

¹³⁶ Вступ монографічної розвідки О. Новицького «Малярські твори Шевченка» (1930 рік), що призначалася для восьмого тому Повного зібрання творів Т. Шевченка, публікується за машинописом із рукописними правками (див.: ІР НБУВ, ф. 279, од. зб. 29/1, арк. 5–26, 303–307) зі збереженням правопису оригіналу, окрім написання слів разом / кремо / через дефіс.

¹³⁷ Перше речення наведеної цитати – «Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы произнести такого холодного, нечеловеческого приговора.» – взято не із Шевченкового листа до С. Гулака-Артемовського від 1 липня 1852 року, а зі «Щоденника» митця (запис 19 червня 1857 року)

(див.: Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Буквар южнорусский». Записи народної творчості / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – С. 20).

¹³⁸ Горленко В. Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В. В. Тарновского / В. Горленко // Киевская старина. – 1886. – Февраль. – С. 402–409.

¹³⁹ У тексті друкарська помилка – замість «він» надруковано «ьін».

¹⁴⁰ Горленко В. Альбомы и рисунки Шевченка в собрании В. В. Тарновского / В. Горленко // Киевская старина. – 1886. – Февраль. – С. 404.

¹⁴¹ Горленко В. Иллюстрации Шевченка / В. Г-ко // Киевская старина. – 1888. – Январь-Март. – С. 8–11; Горленко В. Картины, рисунки и офорты Шевченка / В. Г. // Киевская старина. – 1888. – Июнь. – С. 80–85.

¹⁴² Русов А. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченка / А. Русов // Киевская старина. – 1894. – Февраль. – С. 182–191.

¹⁴³ У тексті допущено друкарську помилку в другому ініціалі Д. О. Ровинського – «Д. Р. Ровинського». О. Новицький високо цінував праці цього вченого, присвятив йому кілька статей (див.: Новицький А. Памяти Д. А. Ровинского / А. Новицкий // Русское обозрение. – 1895. – № 10. – С. 804–820; Новицький А. Памяти Д. А. Ровинского / А. Новицкий // Русская мысль. – 1906. – № 2. – С. 133–170).

¹⁴⁴ Подробный словарь русских граверов XVI–XIX вв. / сост. Д. А. Ровинский. – СПб. : [Тип. Император. акад. наук], 1895. – С. 753–756.

¹⁴⁵ Там же. – С. 756.

¹⁴⁶ Тут, як і в більшості випадків, О. Новицький доволно цитує автора. Пор. наведену цитату з текстом П. Попова: «Ровинському (II, 1171–1178) відомо 27 офортів Шевченкових. В пізніших спеціальних статтях, що їх присвячено Шевченкові, як граверу, кількість його гравюр збільшується до 30 (Горленко, Дорошенко) та навіть і до 35 (Шероцький)» (див.: Попов П. Матеріали до словника українських граверів / Павло Попов // Труды Українського наукового інституту книгознавства. – К., 1926. – Т. 1 : Українська книга XVI–XVII–XVIII ст. – С. 340. Також див. окремий відбиток розвідки: Попов П. Матеріали до словника українських граверів / Павло Попов. – К., 1926. – С. 126).

¹⁴⁷ Дорошенко Д. Шевченко как живописец и гравер / Д. Дорошенко // Искусство в Южной России. – 1914. – № 1–2. – С. 15.

¹⁴⁸ У статті К. Широцького зазначено, що «всех офортів Шевченка около тридцяти пяти» (див.: Шероцький К. Гравюры Т. Шевченка / К. Шероцкий // Украинская жизнь. – 1914. – № 2. – С. 52).

¹⁴⁹ У тексті друкарська помилка – замість «К. Афанасьєва» надруковано «К. Афанасьєвв».

¹⁵⁰ П. Попов ґрунтувався на спогадах М. Микешина, який бачив цей офорт. Упорядники Повного зібрання творів Т. Шевченка в десяти томах помістили його до рубрики «Незнайдені твори» (див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів. Т. 10. Живопис, графіка. 1857–1861 / Тарас Шевченко. – К. : АН УРСР, 1963. – С. 73).

¹⁵¹ Каталог музею українських древностей В. В. Тарновського. В 2 т. Т. 2 / сост. Б. Д. Гринченко. – Чернігов : Тип. Губерн. земства, 1900. – 367 с.

¹⁵² Про Т. Шевченка та його твори у цьому виданні див.: Подробный словарь русских гравированных портретов / сост. Д. А. Ровинский. – СПб. : [Тип. Император. акад. наук], 1889. – Т. 1 : А–О. – С. 381, 913, 1749, 1828–1829; Т. 2 : П–Ф. – С. 131, 145, 154, 232, 234, 431, 505, 598, 757, 871.

¹⁵³ Тут і далі О. Новицький припустився помилки в ініціалі О. Скворцова. Скворцов Олександр Митрофанович (1884–1948) – російський мистецтвознавець. 1923 року обіймав посаду завідувача відділу живопису XVIII – першої половини XIX ст. Державної Третьяковської галереї, поєднуючи її з посадою заступника директора закладу. 1929 року очолив відділ давньоросійського живопису Державної Третьяковської галереї, але наступного року його усунули з посади. Автор численних досліджень про художників XVIII–XIX ст., зокрема, «Д. Г. Левицкий» (Москва, 1916), «Владимир Лукич Боровиковский» (Москва, Ленинград, 1944), «Федор Яковлевич Алексеев» (Москва, Ленинград, 1945), «Михаил Шибанов» (Москва, Ленинград, 1946), «Григорий Иванович Угрюмов» (Москва, Ленинград, 1947; спільно із З. Зоною), більшість з яких вийшла у світ у серії «Массовая библиотека "Искусство"».

¹⁵⁴ Прахов А. К рисункам Т. Г. Шевченка / Адриан Прахов // Пчела. – 1876. – № 16. – С. 7–8.

¹⁵⁵ Тут О. Новицький довільно переказав міркування А. Прахова, хоча й узяв текст у лапки.

¹⁵⁶ Микешин М. Споминки про Шевченка / Михайло Микешин // Шевченко Т. Г. Кобзарь з додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микешина / Т. Г. Шевченко. – У Празі : Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla, 1876. – С. XIII–XXIII (передрук див.: Пчела. – 1876. – № 16. – С. 1–3).

¹⁵⁷ Жизнь и произведения Тараса Шевченка : свод материалов для его биографии / сост. М. К. Чалый. – К. : Тип. Н. К. Милевского, 1882. – С. 277–281.

¹⁵⁸ Там же. – С. 277.

¹⁵⁹ Русов А. Коллекция рисунков Т. Г. Шевченка / А. Русов // Киевская старина. – 1894. – Февраль. – С. 188).

¹⁶⁰ У М. Сумцова – «или».

¹⁶¹ У М. Сумцова – «и».

¹⁶² Сумцов Н. Ф. Из украинской старины / Н. Ф. Сумцов // Труды Харьковской комиссии по устройству XIII археологического съезда в г. Екатеринославе / под ред. Е. К. Редина. – Х. : Тип. «Печ. дело», 1905. – С. 236–237.

¹⁶³ Позаяк і в цьому випадку О. Новицький змінює граматичні форми слів, наведемо цитату в оригіналі: «Він інстинктом чув нову атмосферу, з нервовим якимсь неспокоєм віддавався заняттям в Академії Художеств, чув якесь невдоволенне безпричинне. Але таки вчився, підлягав тим псевдоклясичним шаблонам учителів. І тепер тільки ми можемо зрозуміти всю небезпеку його положення. Положення, в котрому він мусів кермований особистою вдячністю та любовю до людей, присвою-

вати всякі чужі його натурі догми, окутувати мертвечиною свій свіжий, буйний талант. І він таки присвоїв собі ту мертвечину, коли не як поет, то бодай як маляр» (див.: *Євшан М.* Тарас Шевченко / статті Миколи Євшана. – К. : Життя й мистецтво, 1911. – С. 26).

¹⁶⁴ Широцький К. Скульптури Т. Шевченка / К. Ш-ий // Рада. – 1914. – 28 февр. (13 берез.).

¹⁶⁵ Широцький К. Карикатури Т. Шевченка / К. Ш-ий // Рада. – 1914. – 4 марта (17 берез.).

¹⁶⁶ УТ. Шевченка – «Вешну» (див.: *Шевченко Т.* Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Буквар южнорусский». Записи народної творчості / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2003. – С. 111).

¹⁶⁷ Широцький К. Заняття Т. Шевченка старовиною / Кость Широцький // Рада. – 1911. – 2 марта (15 берез.).

¹⁶⁸ Широцький К. Туреччина в картинах Т. Шевченка / студія Костя Широцького // Збірник пам'яті Тараса Шевченка. – К., 1915. – С. 91–98.

¹⁶⁹ Наприклад, див.: *Зайцев П.* Шевченків лист в справі «Живописної України» // Записки НТШ. – 1914. – Т. 114, кн. 2. – С. 157–158; *Зайцев П.* Новое о Шевченке : к столетию со дня рождения / Павел Зайцев // Русский библиофил. – 1914. – № 1. – С. 3–27; *Зайцев П.* Шевченко-художник в Киеве / Павел Зайцев // Искусство в Южной России. – 1914. – № 1–2. – С. 41–52, *Щурат В.* Варшавський учитель Шевченка (Франц Лямпі) / В. Щурат // Неділя. – 1911. – Чис. 11–12. – С. 11–12; *Щурат В.* 3 життя і творчості Тараса Шевченка / Василь Щурат. – У Львові : накладом автора, 1914. – 68 с.

¹⁷⁰ Макаренко М. З артистичної спадщини Шевченка / М. Макаренко // Шевченківський збірник. – Пг., 1914. – Т. 1. – С. 120–126.

¹⁷¹ Сластьон О. Шевченко у мистецтві / О. Сластьон // Малюнки Т. Шевченка / Видання Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся в высших учебных заведениях г. С.-Петербурга ; за артист. доглядом В. В. Мате. – Петербург : [Тов. Р. Голике и А. Вильборг], 1911. – Вип. 1. – С. 1–14.

¹⁷² Усі наведені цитати мають незначні відмінності від оригінального тексту О. Сластьона: «він був майстер свого часу і стояв на рівні тодішньої техніки малярства», «по своїм переконанням, він був новатор-теоретик, але практично більшість його цілком реальних сюжетів всеж-таки мають на собі виразну академічну печать», «перший своїми малярськими творами показав, що Україна мала свою історію і що сюжети її варті того, щоб на них зупинитись художникам», «Шевченко був історико-жанрист чистої води» (див.: *Сластьон О.* Шевченко у мистецтві / О. Сластьон // Малюнки Т. Шевченка... – С. 13–14).

¹⁷³ Новицький О. Шевченко як маляр / Ол. Новицький. – Львів ; М. : НТШ, 1914. – С. 89.

¹⁷⁴ Антонович Д. Естетичні погляди Шевченка / Д. Антонович // Літературно-науковий вісник. – 1914. – Т. 65, кн. 2. – С. 261.

Олекса Новицький у кабінеті вдома. 1930. Світлина з ІР НБУВ

Олекса Новицький у Кабінеті мистецтв ВУАН. 1930. Світлина з ІР НБУВ

1
Всесвітня Українська Академія Наук.

Моїм друкованим. Відповідальний
редактор творів М. Мевелна.

ТВОРИ
Тараса Шевченка
Ахмед Дмитро
Богалин.

12 XI 1930 р. Харків.

т. VII.

МАЛЯРСЬКІ ТВОРИ ШЕВЧЕНКА

Склав академік О. П. НОВИЦЬКИЙ

Об'єднане державне
Державне Видавництво України.

¹⁷⁵Скворцов А. М. Жизнь художника Тараса Шевченко / А. М. Скворцов. – М. : Изд-во АХР, 1929. – С. 3.

¹⁷⁶У цитованому тексті О. Скворцова – «делаёт офорты с его “Притчи о виноградарях”, “Автопортрета”, “Лазаря” и др.» (див.: Скворцов А. М. Жизнь художника Тараса Шевченко. – С. 92).

¹⁷⁷Шевченкові офорти «Автопортрет Рембрандта з шаблею», «Лазар Клап», «Поляк з шаблею та палицею», про які писав ще Д. Ровинський (див.: Подробный словарь русских гравёров XVI–XIX вв. / сост. Д. А. Ровинский. – СПб. : [Тип. Император. Акад. наук], 1895. – С. 756), зберігаються в Державному музеї образотворчих мистецтв ім. О. Пушкіна (Москва).

¹⁷⁸У цитованому тексті О. Скворцова – «душевные муки перед академической оценкой программы»

(див.: Скворцов А. М. Жизнь художника Тараса Шевченко. – С. 33).

¹⁷⁹Там же. – С. 75.

¹⁸⁰Тут, як і в переважній більшості випадків, О. Новицький довільно цитує К. Сліпка-Москальціва, у якого сказано: «[...] творчість художника – академіста Т.Шевченка, який по суті стає основоположником нового українського мистецького руху і являє собою найактивнішу постать на першому етапі розвитку нового українського мистецтва» (див.: Сліпка-Москальців К. Тарас Шевченко як художник / К.Сліпка-Москальців // Червоний шлях. – 1930. – № 3. – С. 176).

¹⁸¹У тексті помилково зазначено 1911 рік.

¹⁸²У тексті друкарська помилка в другому ініціалі Б. Д. Грінченка – «Б. О. Грінченко».

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

1923 року Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства Всеукраїнської академії наук (голова – С. Єфремов) уклала угоду з Державним видавництвом України на видання Повного зібрання творів Тараса Шевченка у восьмидесяти томах. Одним із перших планувалося видати сьомий (згодом він став восьмим) том, присвячений пластичному доробку митця, підготовкою якого опікувався академік О. Новицький. Проте робота над ним розтяглася на десять років, що було зумовлено не лише складністю поставленого завдання – репродукувати всі виявлені Шевченкові твори, подати коментарі до всіх збережених чи відомих лише за згадками творів, але й тогочасними соціально-політичними реаліями. Основну частину матеріалів здали до видавництва 1927 року, але після арешту С. Єфремова – у зв'язку з інспірованим владою процесом Спілки визволення України – робота над томом загальмувалася. Лише наприкінці 1932 року київське представництво видавництва «Література та мистецтво» в основному завершило друк ілюстративної частини, коментарів і покажчиків, які упорядкував О. Новицький. Водночас вступна розвідка дослідника була відхилена як «буржуазно-націоналістична писанина». Упродовж 1932–1933 років Ф. Ернст написав нову вступну розвідку про Шевченка-художника, та її також не надрукували, позаяк восени 1933 року автора арештували. 1934 року віддруковані матеріали восьмого тому було знищено, у результаті чого донині збереглися лічені примірники праці.

Наведені у статті архівні джерела, насамперед рецензії академіка Д. Багалія, а також І. Врони та Є. Шабліовського, наочно демонструють етапи й механізми ідеологізації та соціологізації українського шевченкознавства. У додатку опубліковано вступну частину розвідки О. Новицького «Малярські твори Шевченка», що мала відкривати восьмий том.

Ключові слова: пластична спадщина Т. Шевченка, Повне зібрання творів, восьмий том, віддруковані матеріали.

In 1923, Commission for publishing works of modern Ukrainian literature of the All-Ukrainian Academy of Sciences (head – S. Yefremov) signed an agreement with the Ukrainian State Publishing House for publishing the Complete works of T. Shevchenko covering from eight to ten volumes. It was planned to begin with the seventh volume (which later became eighth) devoted to the Shevchenko's artistic heritage; the preparation of the issue was supervised by academician O. Novytskyi. However, work on it has stretched for ten years, which was due not only to the complexity of the task (to reproduce all found Shevchenko's works, submit comments to all preserved or mentioned only in passing), but also to the socio-political realities of

this time. The main part of the materials passed to the publisher in 1927. But the work on the volume was slowed down after the arrest of S. Yefremov connected with the authority inspired process of the Union for Ukraine's Liberation. Only in late 1932, Kiev branch of the publishing house «Literature and Art» basically completed the printing of illustrations, comments and indexes which were put in good order by O. Novytskyi. At the same time the scholar's preface was rejected as «bourgeois-nationalist writings». During 1932–1933 F. Ernst wrote a new introduction about Shevchenko as an artist, but it was not published as well, since the author was arrested in the autumn of 1933. In 1934 printed materials of the eighth volume were liquidated. As a result only a few copies of this work have been kept up to this time.

Presented in the article archival sources, especially reviews made by academician D. Bahalii, I. Vrona and Y. Shabliovskiy give a visible demonstration of the stages and mechanisms of ideological and sociological impact on the Ukrainian Shevchenkological studies. At the article's addendum there is a publication of the introductory part of exploration «Shevchenko's paintings» by O. Novytskyi which should open the eighth volume.

Keywords: Shevchenko's art heritage, Complete works of Taras Shevchenko, the eighth volume, printed materials.

В 1923 году Комиссия для издания памятников новейшей украинской словесности Всеукраинской академии наук (глава – С. Ефремов) заключила соглашение с Государственным издательством Украины на издание Полного собрания произведений Т. Шевченка в восьми-десяти томах. Одним из первых планировалось издать седьмой (позднее он стал восьмым) том, посвященный пластическому наследию мастера, подготовкой которого занимался академик А. Новицкий. Однако работа над ним растянулась на десять лет, что было обусловлено не только сложностью поставленного задания – репродуцировать все выявленные произведения Шевченка, подать комментарии ко всем сохранившимся или известным лишь по упоминаниям произведениям, но и тогдашними социально-политическими реалиями. Основную часть материалов сдали в издательство в 1927 году, но после ареста С. Ефремова – в связи с инспирированным властью процессом Союза освобождения Украины – работа над томом приостановилась. Только в конце 1932 года киевское представительство издательства «Литература и искусство» в основном закончило печать иллюстративной части, комментариев и указателей, которые составил А. Новицкий. Одновременно вступительная статья исследователя была отклонена как «буржуазно-националистическая писанина». На протяжении 1932–1933 годов Ф. Эрнст написал новую вступительную статью о Шевченко-художнике, но ее также не напечатали, поскольку осенью 1933 года автора арестовали. В 1934 году отпечатанные материалы восьмого тома уничтожили, вследствие чего до настоящего времени сохранились считанные экземпляры этой работы.

Приведенные в статье архивные источники, в первую очередь рецензии академика Д. Багалия, а также И. Вроны и Е. Шаблювского, наглядно демонстрируют этапы и механизмы идеологизации и социологизации украинского шевченковедения. В приложении опубликована вступительная часть исследования А. Новицкого «Живописные произведения Шевченка», которое должно было открывать восьмой том.

Ключевые слова: пластичное наследие Т. Шевченко, Полное собрание сочинений, восьмой том, отпечатанные материалы.